

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин ім. Б. Д.
Гаврилишина
Кафедра міжнародної економіки

**«Розвиток міжнародної торгівлі України зерном в умовах сучасних
викликів»**

Спеціальність: 051 – Економіка
Освітньо-професійна програма – Міжнародна економіка

Виконав студент групи ЕМЕм-21
Боднар Л. С.

(підпис)

Науковий керівник д.е.н., професор
Куриляк В.Є.

(підпис)

Тернопіль – 2024

АНОТАЦІЯ

Боднар Лукаш. Розвиток міжнародної торгівлі України зерном в умовах сучасних викликів.- Рукопис

Магістерська дипломна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спеціальністю 051 – «Економіка». Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2024.

У магістерській роботі проаналізовано стан та перспективи експортного потенціалу України як одного з провідних експортерів зернових культур у світі. У роботі досліджуються основні тенденції міжнародного ринку зерна, вплив глобальних та регіональних викликів. Окрема увага приділяється ролі України у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки, логістичним проблемам, викликаних військовою агресією. Запропоновано рекомендації щодо підвищення конкурентоспроможності українського зерна на світовому ринку.

ANNOTATION

Bodnar Lukash. - Ukraine's international grain trade in the conditions of modern challenges. - Manuscript

Master's thesis for the degree of "Master" in the specialty 051 - "Economics". Western Ukrainian National University, Ternopil, 2024.

The master's thesis analyzes the state and prospects of the export potential of Ukraine as one of the leading exporters of grain crops in the world. The work examines the main trends of the international grain market, the impact of global and regional challenges. Special attention is paid to the role of Ukraine in ensuring global food security, logistical problems caused by military aggression. Recommendations are proposed to increase the competitiveness of Ukrainian grain on the world market.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретичні основи міжнародної торгівлі зерном	
1.1. Поняття та сутність міжнародної торгівлі зерном	5
1.2. Особливості функціонування та регулювання міжнародного ринку зерна	10
1.3. Нормативно-правове забезпечення міжнародної торгівлі зерном в Україні	15
Висновки до розділу 1.	20
Розділ 2. Аналіз сучасного стану міжнародної торгівлі українським зерном	
2.1. Особливості формування аграрних ринків в умовах функціонування національної економіки України	21
2.2. Аналіз сучасного стану ринку зерна в Україні.....	26
2.3. Тенденції розвитку експортного потенціалу зернової промисловості України в умовах війни	32
Висновки до розділу 2.	42
Розділ 3. Шляхи удосконалення та розвитку міжнародної торгівлі зерном в Україні	
3.1. Проблеми ринку зернових культур в Україні та шляхи їх вирішення.....	43
3.2. Розвиток альтернативних логістичних шляхів експорту зерна в умовах воєнного стану.....	48

3.3. Аналіз ефективності реалізації запропонованих заходів	58
Висновки до розділу 3	61
Висновки	62
Список використаних джерел та літератури	66

ВСТУП

Актуальність дослідження. Міжнародна торгівля є важливою складовою економічного розвитку будь-якої країни, а для України експорт зернових культур займає одне з ключових місць у структурі зовнішньоекономічної діяльності. Україна традиційно є одним із провідних експортерів зернових на світовий ринок, що забезпечує значні валютні надходження та підтримує економічну стабільність держави. Проте сучасні виклики, такі як військові конфлікти, нестабільність міжнародних ринків, зміни клімату, зростання цін на енергоресурси та транспортні витрати, створюють суттєві ризики для розвитку зернового експорту. У цих умовах дослідження особливостей міжнародної торгівлі зерном, визначення ефективних механізмів адаптації до нових викликів та розробка стратегій сталого розвитку стають надзвичайно актуальними.

Актуальність теми полягає у необхідності забезпечення продовольчої безпеки, підвищення конкурентоспроможності української продукції на міжнародних ринках та збереження лідерських позицій у світовій торгівлі зерном. Аналіз впливу сучасних викликів на експорт зернових культур та пошук інноваційних підходів до оптимізації торговельної діяльності сприятимуть ефективнішій інтеграції України у глобальні економічні процеси.

Розробкою даної проблеми займалися багато науковців, представники різних галузей науки. Дослідження проблем розвитку світового та національного ринку зерна знайшли своє відображення у працях вітчизняних вчених: В. Бойка, І. Бураковського, Н. Голомші, О. Єрмакова, О. Захарчука, С. Кваші, І. Кобути, М. Лобаса, П. Макаренка, Л. Мармуль, В. Месель-Веселяка, І. Савенка, П. Саблука, В. Ситника, Л. Худолій, І. Червена, С. Чмиря, О. Шпичака та інших.

Але, незважаючи на це, сьогодні існує потреба у дослідженні, яке б узагальнило, систематизувало існуючі відомості з даної проблеми.

Враховуючи все вищесказане, нами і була обрана тема дипломної роботи: "Розвиток міжнародної торгівлі Україні зерном в умовах сучасних викликів".

Об'єкт дослідження – міжнародна торгівля зерновими культурами України в умовах сучасних економічних, соціальних та політичних викликів.

Предмет – особливості, тенденції, проблеми та перспективи розвитку експорту українського зерна на міжнародних ринках.

Мета роботи - Мета дослідження полягає у виявленні ключових тенденцій, викликів і перспектив розвитку міжнародної торгівлі зерновими культурами України та розробці рекомендацій для адаптації до сучасних умов.

Відповідно до мети були визначені наступні **завдання**:

1. Проаналізувати сучасний стан міжнародної торгівлі зерновими культурами України.
2. Визначити ключові чинники, які впливають на експорт зернових в умовах сучасних викликів.
3. Дослідити динаміку та географію експорту українського зерна.
4. Розробити рекомендації щодо оптимізації міжнародної торгівлі зерном та підвищення її ефективності.

Для розв'язання поставлених завдань нами були використані такі **методи дослідження**: теоретико-критичний аналіз літератури з теми дослідження; зіставлення, узагальнення і синтезування здобутої інформації тощо. Аналіз статистичних даних для вивчення динаміки експорту зернових культур. Порівняльний аналіз для оцінки ефективності української торгівлі у порівнянні з іншими країнами-експортерами.

Робота може бути використана студентами ВНЗ для підготовки до семінарських занять, також може бути використана викладачами для проведення лекції, практик тощо.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 50 найменувань. Повний обсяг роботи: 70 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ ЗЕРНОМ

1.1. Поняття та сутність міжнародної торгівлі зерном

Ринок зернових є однією з основних складових аграрної економіки, що підтримує розвиток сільського господарства та забезпечує стабільне функціонування аграрного сектору в цілому. Ще Ф. Кене підкреслював важливість зернових, вказуючи, що «справжнє багатство нації полягає не в розкоші або торгівлі розкішшю, а саме в зернових», які є основним товаром у міжнародній торгівлі. Це твердження підтримували такі українські науковці, як С. Подолинський, В. Вернадський та М. Руденко. В. Вернадський зазначав, що «хліборобство є виразом «живого», первинного господарства, а зерно - це не просто товар, а міра багатства» [23, с. 56].

Сучасні економісти також підтримують цю ідею. Л.М. Худолій, зокрема, визначає ринок зерна як «сукупність економічних зв'язків між виробниками і споживачами зернової продукції, який формує механізм обміну і забезпечує стабільність відтворення в зерновому секторі» [31, с. 78].

Зернові культури є одними з найважливіших товарів на міжнародному агропродовольчому ринку. Вони є предметом торгівлі для багатьох країн, зокрема для України, яка є важливим експортером агропродовольчої продукції. Тому особливу увагу необхідно приділяти аналізу ринкової кон'юнктури та динаміки виробництва цих культур. Відомо, що пшениця, кукурудза і рис є основними культурами світового агропродовольчого ринку, що утворюють стратегічну основу світових запасів.

Таким чином, ринок зерна можна розглядати як складну систему економічних відносин, що охоплюють усі етапи: виробництво, накопичення, розподіл, зберігання, обмін, транспортування та споживання зерна. Цей процес визначається інтересами учасників ринку, а також економічними умовами і структурами, які впливають на розвиток зернового ринку. Зернові ринки займають провідне місце на аграрних ринках за обсягами продажів,

експорту та розвиненістю інфраструктури, маючи свої особливості функціонування та товарного обігу. Основною умовою для формування ефективного зернового ринку є системний підхід до забезпечення всіх етапів - від виробництва до переробки зерна [34 ,с. 56].

На думку дослідників, основною функцією зернового ринку є задоволення різноманітних потреб: у зерні для харчових і кормових цілей, у сировині для зернопереробної промисловості та у насінні для майбутнього врожаю. Для глибшого розуміння економічної природи та значення ринку зернових важливо вивчити його роль у загальній економічній системі.

Зважаючи на основні характеристики та функції зернових ринків, їх можна класифікувати за кількома критеріями: ступенем конкуренції (вільний, досконалий, монополістичний, олігополістичний, моносоністичний, регульований), географічним охопленням (локальний, національний, міжнародний), рівнем задоволення попиту (збалансований, дефіцитний, надлишковий), типом купівлі-продажу (оптовий, роздрібний, форвардний), видом продукції (пшениця, кукурудза, ячмінь та інші), рівнем регулювання (регульовані, частково регульовані, нерегульовані), використанням (фуражне, насіннєве, комбіноване), за відповідністю регуляторним стандартам (легальні, нелегальні) та режимом роботи (постійні, сезонні, спеціалізовані). [37, с. 81]

Згідно з основними принципами ринкової економіки, найважливішими складовими зернового ринку є ціна, попит, пропозиція та конкуренція. Як зазначає О.М. Саковський, взаємодія попиту та пропозиції визначає рівноважну ціну на зерно, яка задовольняє потреби як покупців, так і продавців. Це дає змогу виділити основні характеристики зернового ринку, серед яких: економічна незалежність взаємодії учасників на основі конкуренції, наявність численних посередників (для закупівлі, зберігання, переробки, логістики тощо), часткове регулювання через створення та розподіл державних зернових запасів та економічні методи впливу на ціни.

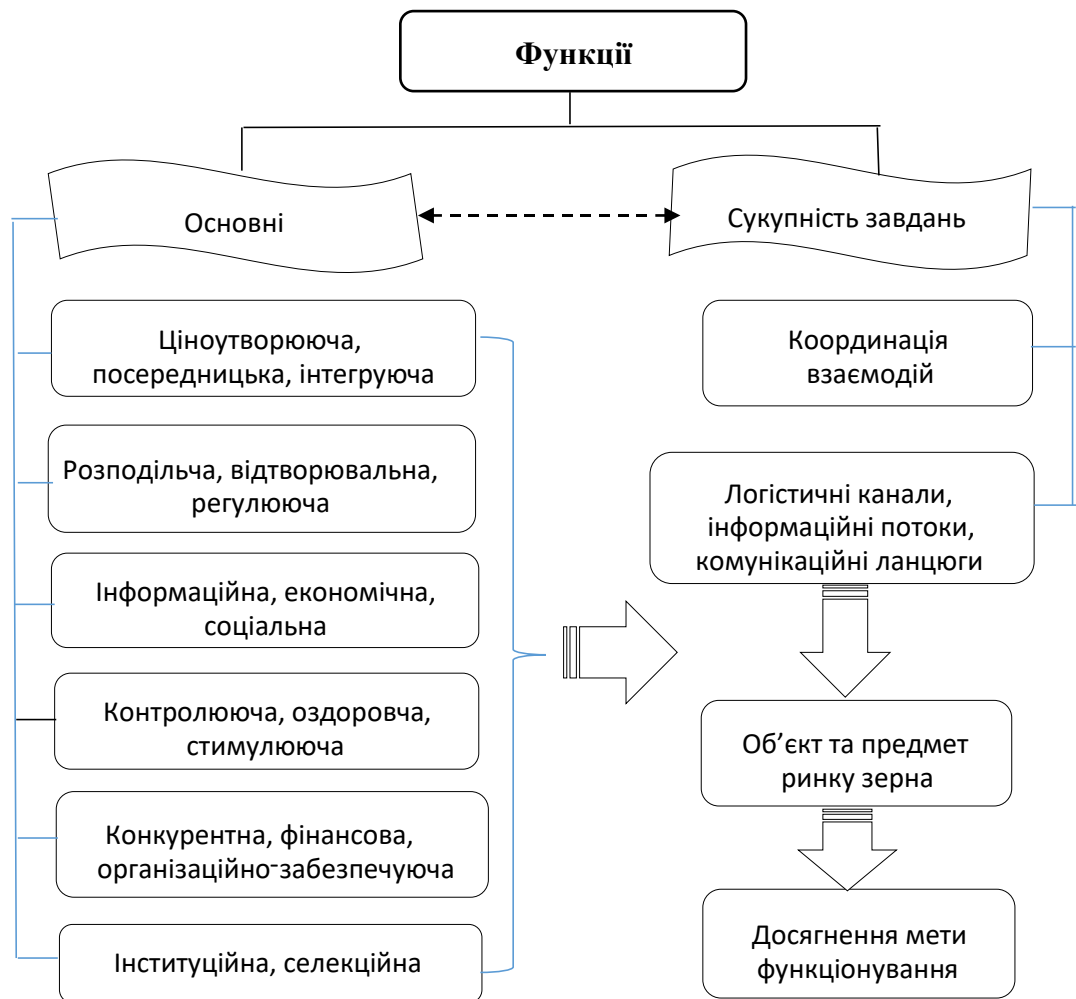

Рис. 1.1. Функції ринку зерна

Згідно з науковими дослідженнями, можна виділити такі складові зернового ринку:

- Учасники ринку – покупці, продавці, посередники (сільськогосподарські виробники, переробні підприємства, державні, громадські та фінансові установи, асоціації, кооперативи та інші структури);
- Ринки збуту – зернові культури як матеріальний товар;
- Виробнича інфраструктура – сільськогосподарська техніка, агрохімія, логістичні послуги, обладнання для зберігання та первинної обробки;
- Ринкова інфраструктура – специфічні об'єкти для переміщення зерна та забезпечення належного функціонування ринку;
- Допоміжна інфраструктура – організації, що сприяють здійсненню операцій та забезпечують стабільність і ефективність функціонування ринку.

Торгівля в умовах війни продемонструвала стійкість та надійність, а надання Україні статусу кандидата на вступ в ЄС відкриває нові перспективи для розвитку країни та її інтеграції в європейську економіку. Це особливо важливо для зовнішньої торгівлі та розвитку експорту, який до повномасштабного вторгнення демонстрував позитивну динаміку. Проте початок війни призвів до зниження експорту майже на 50% в перші місяці, хоча з травня 2022 року почалося його відновлення. Одним з важливих факторів, що сприяли відновленню, стала Чорноморська зернова ініціатива, яка дозволила розблокувати українські порти і забезпечити безпечний експорт зерна морем – найекономічнішим способом транспортування масових вантажів (2023). Проте зупинка цієї ініціативи та постійні обстріли портової інфраструктури, а також руйнування агропромислового комплексу змушують шукати нові альтернативи для експорту сільгосппродукції, яка є основною складовою українського експорту в умовах війни.

Проблема розвитку зовнішньої торгівлі України є важливим напрямом наукових досліджень. О. Коляда та А. Райчева виявили тісний зв'язок між динамікою експорту і ВВП країни, а також зазначили, що зовнішня торгівля має значний вплив на розвиток економіки України (2019). У дослідженнях А. Чуніхіної та І. Бабець підтверджено, що розвиток зовнішньої торгівлі сприяє економічному зростанню та впливає на рівень безробіття та загальний рівень життя (2019).

Особливе значення для розвитку зовнішньої торгівлі має переорієнтація на ринок ЄС. Г. Артамонова дослідила вплив угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі з ЄС на експорт сільськогосподарської продукції з України. Вона зазначила, що підписання угоди значно спростило процедури перетину кордону, запровадження безмитних квот і зниження митних бар'єрів, що позитивно вплинуло на розвиток зовнішньої торгівлі між Україною та ЄС

З початком повномасштабного вторгнення ситуація з розвитком експорту в Україні зазнала значних змін, а введення воєнного стану радикально вплинуло на умови зовнішньої торгівлі. У своїх роботах У.

Моторнюк та Т. Яремчук вказують на необхідність відновлення експорту під час війни шляхом створення нових ефективних механізмів для стимулювання експорту, поліпшення роботи митниць, відповідності сертифікації стандартам ЄС, розвитку логістики, підтримки експортних послуг і залучення інвестицій.

Особливу увагу привертає експорт сільськогосподарської продукції, оскільки він є основою українського експорту. Ця тема привернула увагу не лише вітчизняних, а й міжнародних дослідників, адже продовольча безпека стала однією з найбільш обговорюваних проблем минулого року. Так, А. Роуз, Ч. Женьхуа та В. Ден досліджують економічні наслідки війни для порушення поставок зернових, що призводить до серйозних негативних економічних наслідків для різних регіонів світу. Згідно з їхніми дослідженнями, скорочення експорту зерна може спричинити глобальну продовольчу кризу, адже багато країн залежні від українського зерна для забезпечення продовольчої безпеки.

Х. Ай та А. Сойлемез акцентують увагу на важливості Чорноморської зернової ініціативи для забезпечення експорту зерна з України, а також аналізують роль Туреччини у процесі підписання цієї угоди (. Своєю чергою, дослідження С. Ан, Д. Кім і С. Штайнбаха підтверджують негативний вплив російського вторгнення на світову торгівлю зерновими та олійними культурами, що викликає значні коливання цін і загрози для продовольчої безпеки на глобальному рівні [23, с. 56].

Зараз, в умовах воєнного стану та порушення постачальних ланцюгів, виникає потреба детальніше аналізувати альтернативні шляхи для забезпечення експорту. В умовах блокування чорноморських портів та припинення дії зернової ініціативи важливо шукати нові способи доставки сільськогосподарської продукції, використовуючи різні види транспорту та оптимізуючи логістичні ланцюги постачання.

Отже, з огляду на дослідження науковців, зовнішня торгівля виступає одним з основних чинників економічного розвитку країни, а агропромислова продукція залишається ключовою складовою українського експорту. Тому, в умовах нестабільності, важливо шукати альтернативи для реалізації експорту,

забезпечуючи використання всіх доступних логістичних ресурсів і транспорту.

1.2. Особливості функціонування та регулювання міжнародного ринку зерна

З огляду на ринкові принципи господарювання та наявність конфліктів на ринку зерна, виникає об'єктивна потреба у втручанні держави. Форми і масштаб такого втручання залежать від умов виробництва, обігу зернових і їх впливу на соціально-економічний розвиток країни.

Державне регулювання ринку зерна є комплексним процесом, що включає правові, економічні, організаційні та адміністративні заходи, зокрема через участь державних органів. Це має на меті забезпечити взаємодію між державою, споживачами та виробниками.

Регулювання зернового ринку можна поділити на два основні типи:

1. Втручання держави, коли показники функціонування ринку зерна відхиляються від стандартів безпеки харчових продуктів.
2. Регулювання критичних параметрів ринку, наприклад, у випадку, коли ціни на зерно знижуються нижче мінімального рівня чи, навпаки, перевищують встановлений максимальний рівень, що потребує державних інтервенцій [41 ,с. 56].

З часом, у міру подолання кризи, роль державного регулювання буде збільшуватися. Держава буде виконувати дві функції: бути частиною ринкової системи та виступати стабілізуючим чинником її розвитку. Тому, з одного боку, держава підтримує ринок, а з іншого – компенсує недоліки ринку в окремих секторах.

Основною метою державного регулювання є захист інтересів виробників та споживачів зерна. Розвинені країни, такі як США, Канада, Австралія та ЄС, активно використовують економічні методи для регулювання зернових ринків, що є основою їхніх державних політик. В Україні також

застосовуються економічні методи для вирішення важливих аграрних і продовольчих завдань.

Аналіз політики ведучих світових експортерів зерна, таких як Канада, США та ЄС, дозволяє виділити основні принципи їх регулювання зернових ринків. Особливо цікавий досвід США, які є одними з найбільших і найефективніших виробників зерна, з часткою в світовому експорті пшениці, що досягає третини.

Виробники зерна в США представлені середніми та великими спеціалізованими фермерськими господарствами, які вирізняються високим рівнем автоматизації, мінімальними витратами праці та стабільними врожаями.

Ринок зерна в США регулюється через різноманітні форми управлінських заходів, що спираються на потужну законодавчу базу. Важливу роль у регулюванні цього ринку відіграє Конгрес, який визначає основні напрямки і методи регулювання через сільськогосподарське законодавство. Закони, що регулюють цей ринок, приймаються кожним федеральним округом і оновлюються щорічно відповідно до ринкових умов. Регулювання також супроводжується проведенням референдумів серед фермерів для схвалення необхідних заходів.

Рис. 1.1. Функції та завдання державного регулювання ринку зерна

В Європейському Союзі регулювання ринку зернових здійснюється через Раду міністрів, а розробка нормативно-правових актів покладається на Європейську комісію у співпраці з Міжурядовим комітетом з питань сільського господарства та розвитку сільських територій. Для узгодження управлінських заходів на єдиному ринку зерна ряд національних організацій відповідає за встановлення загальних цін, зборів, експортних компенсацій і податків, а також за щорічну адаптацію законодавства [29 ,с. 57].

Країни ЄС здійснюють політику економічного регулювання, спрямовану на розвиток інтенсивного вирощування зернових і впровадження інновацій у їх виробництві та переробці. Ринок зерна в ЄС регулюється через систему цін та бюджетні дотації. Європейська комісія щороку розробляє цінову політику, яка затверджується Радою міністрів до початку нового сільськогосподарського року.

Франція займає провідні позиції на зерновому ринку ЄС і є одним з найбільших експортерів зерна у світі. Державне регулювання ринку здійснюється через Департамент виробництва та реалізації зерна, що підпорядковується Міністерству агрополітики. У країні існують недержавні посередницькі структури, які займаються збором, зберіганням і продажем зерна. Більшість покупців зерна складають кооперативи, які контролюють близько 70% внутрішнього ринку та 50% експорту [13, с. 78]..

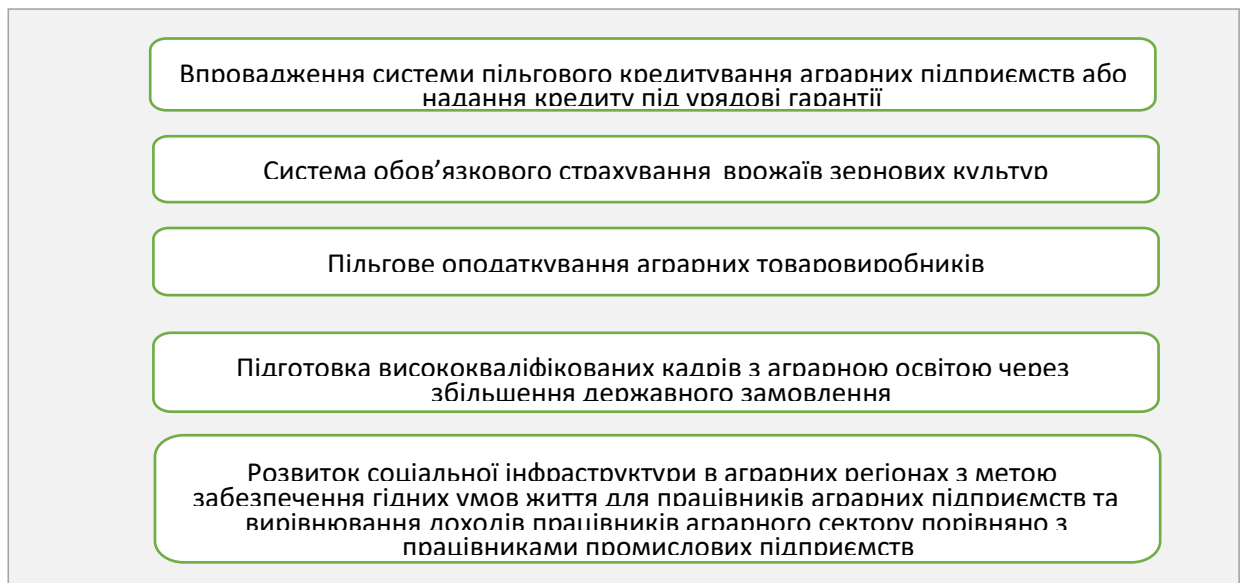

Рис. 1.3. Непрямі методи підтримки сільськогосподарського виробництва в розвинених країнах світу

Основними угодами, які регулюють сільськогосподарську діяльність в рамках СОТ, є три угоди, укладені під час Уругвайського раунду: Угода про сільське господарство, Угода щодо санітарних і фітосанітарних заходів (SPS) та Угода про технічні бар'єри в торгівлі (TBT). Ці угоди охоплюють не лише виробництво, а й міжнародну торгівлю сільськогосподарськими товарами, включаючи зерно, що відображено в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Основні інструменти Світової організації торгівлі у сфері регулювання аграрного ринку

Регуляторний документ	Напрями регулювання	Інструменти регулювання

Угода про сільське господарство	До ступ до ринків	Субсидії на експорт
Внутрішня підтримка сільського господарства	Зв'язування ставок митних зборів	
Тарифікація нетарифних бар'єрів		
Усунення більшості нетарифних обмежень		
Угода про санітарні та фітосанітарні стандарти	Застосування захисних заходів	Визнання заходів країниекспортера прийнятними у випадку забезпечення ними необхідного країною-експортером рівня безпеки
Застосування міжнародних стандартів у використовуваних санітарних та фітосанітарних нормах		
Угода про технічні бар'єри	Підтвердження відповідності товарів технічним регламентам	Організація довідкової служби з питань угоди
Розробка власних регламентів та узгодження їх із зацікавленими країнами	Проведення переговорів про взаємне визнання результатів оцінки відповідності	

Комбінація ефективних методів регулювання та технологій виробництва зерна забезпечує міцну основу для розвитку цієї галузі, що, в свою чергу, підвищує експортний потенціал країн-виробників. Використання оптимальних механізмів державної аграрної підтримки сприяє формуванню стратегій для стабільного розвитку сільського господарства, як на рівні окремих регіонів, так і на національному рівні. Виробництво зерна часто підтримується дотаціями в багатьох країнах, при цьому методи і форми державної допомоги є різноманітними: від безпосереднього фінансування

аграріїв до створення сприятливих умов для розвитку сільських територій. Це забезпечує не лише стабільне функціонування сільськогосподарських підприємств, але й гарантований прибуток, що інвестується у подальший розвиток галузі та сприяє загальній стабільності аграрного сектора країни.

1.3. Нормативно-правове забезпечення міжнародної торгівлі зерном в Україні

В аграрному законодавстві України визначено спеціальні економічно-правові інструменти, які спрямовані на регулювання та стимулювання вирощування і переробки зернових культур. Ці інструменти закріплені у низці законів, серед яких: Закон України "Про зерно та ринок зерна в Україні" від 4 липня 2002 р., "Про державну підтримку сільського господарства України" від 24 червня 2004 р., "Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів" (редакція від 22 липня 2014 р.), "Про безпечність та гігієну кормів" від 21 грудня 2017 р., а також укази Президента України, що стосуються стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна [32, с. 46].

Законодавче забезпечення доступу громадян до продуктів, виготовлених із зерна, є однією з гарантій реалізації конституційного права на належне харчування, що є частиною права на гідний рівень життя, визначеного ст. 48 Конституції України. В наявності в Україні дієвих правових механізмів, які регулюють виробництво, переробку, транспортування, зберігання та реалізацію зернових та продуктів їх переробки, відповідає цілям сталого розвитку, зокрема забезпеченню продовольчої безпеки, покращенню харчування та боротьбі з голодом, що зафіксовано у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН "Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року" та Указі Президента України "Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року".

Внаслідок військової агресії російської Федерації, окупації частини території України, забруднення сільськогосподарських земель

вибухонебезпечними предметами та токсичними речовинами, а також блокування портів, виникла потреба у розробці і прийнятті спеціальних нормативних актів для забезпечення безперебійного виробництва, транспортування, зберігання і реалізації зерна в умовах воєнного стану.

З метою забезпечення продовольчої безпеки України під час збройної агресії російської Федерації, 24 березня 2022 року був ухвалений Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану». Цей закон доповнив Розділ X «Перехідні положення» Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 року новим пунктом 27, що регулює земельні відносини під час дії воєнного стану. Закон орієнтований на пріоритетне використання сільськогосподарських земель для виробництва продовольства, зокрема зернових культур, і передбачає автоматичне продовження на рік договорів на користування земельними ділянками сільськогосподарського призначення усіх форм власності. Також спрощено процес оренди таких земель та передачу прав оренди і суборенди для ведення сільськогосподарської діяльності. Таким чином, було створено правову базу для ефективного використання земель для забезпечення продовольчої безпеки в умовах війни [24 ,с. 87].

Також, Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану» від 12 травня 2022 року спрямований на забезпечення безперебійного виробництва зерна. Закон спрощує реєстрацію пестицидів, агрохімікатів та фітосанітарні вимоги, дозволяє відбір зразків агрономами-інспекторами, а також спрощує перехід українських органічних виробників на національні стандарти без додаткових переходів. Це створює умови для ефективного ведення агробізнесу в умовах воєнного стану, зокрема у виробництві, зберіганні та реалізації зерна.

Крім того, Кабінет Міністрів України 29 квітня 2022 року затвердив План заходів для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану,

який включає моніторинг продовольчої безпеки, забезпечення безперервного виробництва та формування резервів сировини. План також спрямований на підтримку агропромислового комплексу, регулювання внутрішнього ринку та забезпечення експортних потреб.

Вітчизняний науковець О. М. Пащенко наголошує на необхідності розробки комплексної державної програми забезпечення продовольчої безпеки, яка б включала як негайні заходи для подолання поточної кризи, так і довгострокові заходи для відновлення інфраструктури та екології після бойових дій. Ця пропозиція є важливою для підтримки продовольчої безпеки та гарантування конституційного права кожного громадянина на належне харчування [35 ,с. 76].

Для виконання міжнародних зобов'язань та забезпечення експорту зерна Україна має особливі правові механізми. В Україні вирощується значна частина світового врожаю зерна, зокрема пшениці, кукурудзи та ячменю, що складає 10%, 15% та 13% відповідно на світовому ринку. У 2022 році обсяг експорту українського зерна становив 38,4 млн тонн, що на 24% менше ніж у попередньому році через блокаду морських портів росією, що призвело до неможливості вивезення близько 22 млн тонн зерна [42 ,с. 57].

У липні 2022 року в Стамбулі було підписано угоду про розблокування українських портів для вивезення зерна, що дозволяє відновити експорт з портів Одеської області, таких як «Південний», Чорноморський та Одеський. Угода також передбачає створення безпечних морських коридорів, що забезпечує безпеку суден і вантажів. Координація цього процесу здійснюється в центрі в Стамбулі під наглядом представників ООН, України, Туреччини та росії.

У листопаді 2022 року в Києві пройшов установчий саміт «International Summit on Food Security», що став частиною нової гуманітарної ініціативи Grain From Ukraine, реалізованої у партнерстві з Всесвітньою продовольчою програмою. До реалізації цього проєкту залучені Міністерство інфраструктури, Міністерство закордонних справ та Міністерство аграрної

політики і продовольства України. В рамках ініціативи вдалося зібрати близько 150 млн доларів, які будуть витрачені на закупівлю продуктів харчування для країн Африки та Азії, які потерпають від голоду. Президент України заявив, що з українських портів відправлять мінімум 60 суден до країн, які найбільше страждають від продовольчої кризи, таких як Ефіопія, Судан, Південний Судан, Сомалі, Конго, Кенія, Ємен та інші. Відповідно до Указу Президента від 3 листопада 2022 року була створена робоча група для розробки пропозицій щодо надання допомоги державам, що переживають гостру продовольчу кризу, зокрема щодо постачання української сільськогосподарської продукції в ці країни та моніторингу ефективності допомоги [23, с. 76].

Процес митного оформлення експорту зернових є важливим і складним аспектом зовнішньоекономічної діяльності, особливо під час воєнного стану. Він включає в себе цілу низку правових, економічних і адміністративних заходів, спрямованих на регулювання переміщення товарів через митний кордон. Щодо експорту зерна, цей процес передбачає дотримання процедур оформлення, що відповідають вимогам законодавства для забезпечення легальності та безпеки міжнародних торгових операцій. Митне оформлення охоплює контроль за вивезенням зерна з країни, визначення відповідності операцій законодавчим вимогам, оцінку митної вартості товарів, нарахування митних платежів і податків, а також відповідність міжнародним стандартам якості та безпеки продукції [23, с. 56].

Важливими є такі поняття, як "експорт" і "мити". Експорт зерна з України означає вивезення сільськогосподарської продукції з метою задоволення попиту на міжнародному ринку та підтримки економічної стабільності країни. Мито ж є обов'язковим платежем при ввезенні чи вивезенні товарів через митний кордон, що необхідно для правильного розрахунку митних обов'язків і забезпечення ефективної економічної діяльності на міжнародному ринку.

Загальні принципи митного оформлення експорту зерна з України визначаються рядом нормативно-правових актів, які включають в себе законодавчі документи та міжнародні угоди, що регулюють митний процес. Митний кодекс України є основним документом, який встановлює правила митного контролю, оформлення митних декларацій, а також розрахунок мита та інших митних зборів [41 ,с. 57].

Питання організації експорту зернових культур в умовах воєнного стану регулюються відповідними нормативно-правовими актами, які визначають вимоги до культур, що підлягають експорту, а також встановлюють стандарти якості продукції, включаючи ДСТУ та ISO (зміни до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів, що стосуються експортного забезпечення під час воєнного стану, 2023; зміни до законодавства, що створюють умови для забезпечення продовольчої безпеки в умовах війни, 2022). Окремі аспекти митного оформлення визначаються законами та постановами, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність та торгівлю (переліки товарів, експорт та імпорт яких потребують ліцензування, 2023).

Підсумовуючи результати дослідження, можна зробити висновок, що покращення правового регулювання митного оформлення експорту зерна в умовах воєнного стану в Україні вимагає комплексного підходу, враховуючи специфіку ситуації та міжнародні відносини. Поточна геополітична ситуація створює додаткові труднощі для зовнішньоекономічної діяльності на рівні законодавства і нормативно-правового регулювання митного оформлення експорту зерна. Військовий стан потребує не тільки військових заходів, а й обґрунтованих рішень щодо контролю і регулювання експортних операцій зерна через митний кордон. В процесі аналізу визначено ключові поняття та сутність митного оформлення експортних поставок зерна і важливість правової підтримки цього процесу в умовах війни. Виявлено, що для ефективного митного оформлення необхідно дотримуватися не тільки загальних правил, але й адаптувати їх до специфіки військового конфлікту.

Висновки до розділу 1.

Таким чином, у роботі було уточнено визначення міжнародної торгівлі зерном, яке охоплює обмін зерновими культурами між країнами на основі міжнародного розподілу праці та з урахуванням економічної доцільності. Встановлено, що зерно є стратегічно важливим товаром для забезпечення продовольчої безпеки та стабільності на глобальних ринках, що зумовлює його значення в міжнародній торгівлі.

Аналіз функціонування міжнародного ринку зерна показав, що він характеризується нерівномірністю розподілу виробництва і споживання, залежністю від кліматичних умов, сезонністю та впливом глобальних економічних і політичних чинників. Особливе значення мають інструменти державного та наднаціонального регулювання, зокрема квоти, тарифи, субсидії, а також вплив міжнародних організацій, таких як FAO, WTO та інші.

Було розглянуто національну правову базу, яка регулює експорт та імпорт зернових культур, зокрема закони про зовнішньоекономічну діяльність, ліцензування експорту зерна, а також податкові та митні аспекти. Виявлено, що нормативно-правове забезпечення міжнародної торгівлі зерном в Україні має позитивні тенденції розвитку, але потребує адаптації до вимог міжнародних стандартів і гармонізації з нормами ЄС.

Отже, в розділі систематизовано теоретичні підходи до аналізу міжнародної торгівлі зерном, висвітлено особливості функціонування ринку та правове регулювання цієї сфери. Отримані результати створюють базу для подальшого аналізу практичних аспектів торгівлі зерновими культурами.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНСЬКИМ ЗЕРНОМ

2.1. Особливості формування аграрних ринків в умовах функціонування національної економіки України

Розвиток ефективно функціонуючих аграрних ринків має на меті вирішення основних завдань сучасного суспільства – забезпечення населення достатньою кількістю та різноманіттям продовольства високої якості, що сприяє підвищенню рівня життя та збереженню здоров'я. Це є важливою складовою будь-якої державної агропродовольчої політики, спрямованої на сталий розвиток сільського господарства та сільських територій, забезпечення продовольчої безпеки та соціальний захист населення.

Однією з ключових умов для формування аграрного ринку є його структура, що включає різноманіття каналів та форм збуту, посередників і покупців, а також розвинену мережу сервісних послуг, зокрема інформаційних послуг для виробників. Важливим є створення організованого та прозорого ринку, здатного з'єднати інтереси виробників та споживачів сільськогосподарської продукції. Це стає можливим за умови наявності ринкових інститутів, таких як біржі та торгові дома, що утворюють необхідну інфраструктуру [11, с.87].

Аграрний ринок – складний механізм, що складається з кількох сегментів, кожен з яких виконує певну функцію в системі виробничо-економічних відносин, забезпечуючи рух товарів від виробника до кінцевого споживача. Важливою характеристикою аграрного ринку є його внутрішній рух, що сприяє реалізації єдиного процесу виробництва і збуту продукції. Для ефективного функціонування такого ринку необхідно забезпечити наявність великої кількості сільськогосподарських виробників, платоспроможних споживачів, розвинену інфраструктуру, конкурентне середовище та належне нормативно-правове регулювання.

Військове вторгнення росії в Україну спричинило серйозні проблеми для світової продовольчої безпеки, оскільки Україна є важливим постачальником сільськогосподарської продукції на світові ринки. Від початку війни у лютому 2022 року суттєво змінилася ситуація на глобальному ринку зернових культур. російська агресія спрямована на руйнування економіки України, зокрема сільськогосподарського сектору, з метою викликати паніку на світовому ринку зерна. До війни Україна була одним з найбільших експортерів сільськогосподарської продукції у світі.

Як видно з графіків, за останні п'ять років спостерігається зниження виробництва кукурудзи та пшениці у період з 2021/22 до 2022/23 року, однак у 2023/24 році виробництво кукурудзи зросло. Ці коливання в обсягах виробництва культур пов'язані з багатьма факторами, серед яких основним є військове вторгнення росії [24, с. 88].

Запаси зерна, що знаходяться в країні, є важливим індикатором її здатності забезпечити себе продуктами на певний період. Наприклад, у 2021/22 році запаси кукурудзи становили 90,4%, що свідчить про високий рівень запасів. Проте вже у 2022/23 році цей показник впав до 46,4%, а в 2023/24 році зріс до 117,0%, що є наслідком змін в умовах виробництва, зокрема через замінування сільськогосподарських земель російськими військами.

У період з 2019 по 2021 рік Україна займала значну частину на світовому ринку сільськогосподарської продукції: близько 10% експорту пшениці, 15% кукурудзи, 15% ячменю та майже 50% соняшникової олії. У 2021 році Україна була на четвертому місці за обсягами світового експорту пшениці, експортувавши 20,1 млн тонн. Того ж року країна стала третьою за експортом кукурудзи та ячменю, обсяги яких склали 26,9 млн тонн і 5,7 млн тонн відповідно, що на 12% більше, ніж у попередньому році [46, с.17].

Це підтверджує важливу роль України в глобальному постачанні пшениці, де її відсутність на ринку може серйозно вплинути на продовольчу безпеку, адже пшениця є основною складовою хлібного виробництва. Для

оцінки ситуації на ринку зернових, зернобобових і борошна в 2022/2023 та 2023/2024 маркетингових роках можна звернутись до даних Держмитслужби, які свідчать про зниження експорту пшениці, ячменю та борошна, водночас експорт кукурудзи і жита показав позитивну динаміку.

Вирощування зернових, зокрема пшениці, є критично важливим для забезпечення продовольчої безпеки на глобальному рівні. Україна стабільно виробляла близько 36 млн тонн зернових, з яких 5 млн тонн йшло на внутрішнє споживання, а близько 30 млн тонн було спрямовано на експорт. Однак початок повномасштабної війни значно змінив ці тенденції.

До початку війни основним маршрутом для експорту українського зерна були порти та розвинена навколо них логістична інфраструктура. Однак з початком війни блокування росією українських портів стало причиною серйозних труднощів у постачанні сільгосппродукції на зовнішні ринки. Майже 70% українського експорту зерна здійснювалося морським шляхом, що зробило блокаду портів критично важливою для економіки країни [32 ,с. 56].

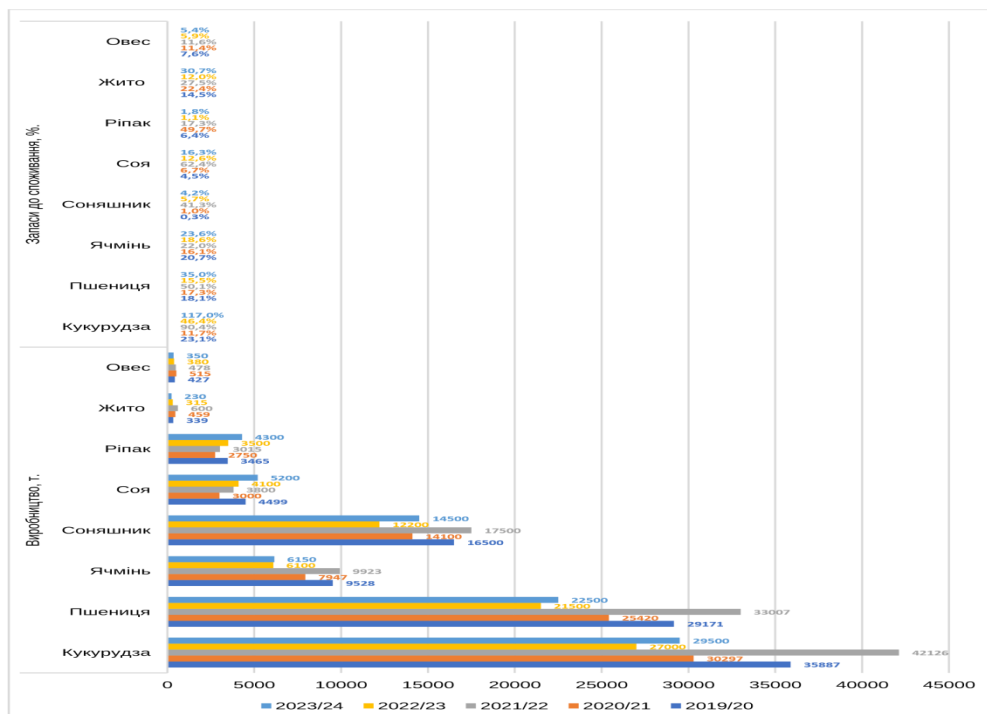

Рис. 2.1. Загальні обсяги виробництва та запаси до споживання зернових та олійних культур

На квітень 2023 року збитки аграрного сектору України оцінювались у 9 млрд доларів, що становило більше 26% від загальної вартості фізичних активів. З початку війни чорноморські порти були або захоплені, або заблоковані російським флотом, що призвело до затримки експортних поставок зерна та олії. Шляхи експорту через сухопутні та річкові маршрути стали значно дорожчими і мали обмежену пропускну здатність, що значно знизило ефективність експорту.

Ситуація з експортом суттєво погіршилася, і вже в травні 2022 року ціна на пшеницю досягла 444,16 доларів за тонну, що значно перевищувало довоєнні показники. Проте, навіть після того, як ціна дещо знизилася до 312,8 доларів за тонну до квітня 2023 року, вона залишалася на дуже високому рівні. Зменшення виробництва зернових на 20% порівняно з рекордним 2021 роком також відзначалося, проте обсяги виробництва все ще значно перевищували можливості експорту.

Завдяки зростанню витрат на альтернативні маршрути експорту, які подорожчали з 30–40 доларів за тонну до 150–200 доларів, знизилися внутрішні ціни на зерно. Проте, після запуску зернової угоди та відкриття зернового коридору через три глибоководних порти України (Одеса, Чорноморськ і Південний) вдалося значно збільшити обсяги експорту, хоча ціни все ще залишалися на високому рівні, що частково покращило фінансове становище фермерів.

У 2022 році спостерігалось зменшення кількості підприємств у сільськогосподарському секторі, що можна пояснити низкою факторів, таких як втрата частини території країни, необхідність розмінування земель і вплив різних економічних обставин. Згідно зі статистичними даними, кількість підприємств скоротилася:

- У галузі рослинництва – з 40,6 тис. до 28 тис.;
- У виробництві багаторічних культур – з 1,6 тис. до 1,1 тис.;
- У тваринництві – до 2,6 тис., порівняно з 3,7 тис. до початку війни;

- У змішаному сільському господарстві – 616 підприємств, проти 1000, що займалися вирощуванням прядивних культур;
- У виробництві овочів, баштанних, коренеплодів і бульбоплодів – зниження на 38,3%;
- У виноградарстві – зниження на 37,4%.

Проте в деяких галузях спостерігається ріст нових підприємств. Так, кількість осіб, які займаються вирощуванням ягід, горіхів та інших плодових культур, збільшилася до 387 (+2,4%), а у вирощуванні прямих і лікарських рослин – до 58 (+3,6%).

Отже, загалом у 2022 році відбулося зменшення кількості аграрних виробників в різних секторах [24, с. 87].

Для ефективного функціонування аграрного ринку необхідно створити сприятливі умови для його розвитку. Особливості сільськогосподарського виробництва призводять до явища, як диспаритет цін, що полягає у невідповідності обміну між аграрними підприємствами та виробниками інших товарів.

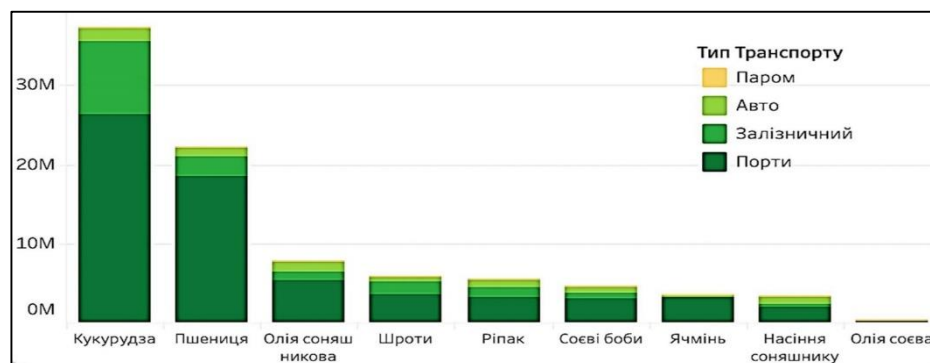

Рис. 2.2. Сукупний перетин кордону видів продукції за типом транспорту з 01.03.2022 р. по 15.11.2023 р.

У сільському господарстві відзначається відсутність монополістичних тенденцій, що пояснюється відносною низькою концентрацією виробництва. Тим не менш, галузі, що обслуговують, переробляють і реалізують сільськогосподарську продукцію, можуть перебувати у стані монополії чи олігополії. Присутність монополізму на ринку ресурсів для сільського господарства, а також у сферах збуту та переробки, призводить до виникнення

диспаритету цін, що сприяє ціновому відтоку частини чистого доходу аграрних підприємств, зниженню ефективності виробництва і скороченню обсягів Застосування адміністративних важелів для регулювання аграрного сектора є важливим аспектом для вирішення проблеми цінового дисбалансу. Багато економістів, що спеціалізуються на аграрній сфері, вважають, що саме держава повинна займатися цим питанням. У більшості країн уряд здійснює контроль за рівністю та паритетністю обміну між галузями, при цьому залишаючи ціноутворення на ринку без прямого втручання [15 ,с. 87].

Практична значимість дослідження полягає в тому, що висновки та рекомендації можуть бути застосовані для розробки стратегій управління аграрним сектором та підтримки підприємств, а також для формування ефективної державної політики. Перспективи для подальших досліджень включають вивчення впливу технологічних інновацій на аграрний ринок, що дозволить розширити розуміння впливу новітніх технологій на виробництво та споживання агропродукції.

2.2. Аналіз сучасного стану ринку зерна в Україні

Зерновий сектор є важливою частиною аграрної економіки України, формуючи понад 25% загального обсягу сільськогосподарського виробництва та забезпечуючи значні валютні надходження до державного бюджету. Ринок зерна займає важливу позицію в глобальній агропродовольчій системі, і його розвиток критично впливає на забезпечення продовольчої безпеки, добробуту населення та можливості для експорту [42 , с .65].

Повномасштабна агресія росії проти України призвела до серйозних наслідків для аграрного сектору, зокрема до тимчасової окупації частини територій та втрати ключових шляхів збуту, що значно скоротило обсяги виробництва зерна. У 2022 році валовий збір зернових впав на 37,4% порівняно з попереднім роком, що становить зниження на 32 млн тонн.

Зараз український ринок зерна переживає кризу. Окупація територій і бойові дії призвели до втрати майже 80% врожаю в деяких областях, таких як Запорізька, Донецька та Луганська. Окрім того, постраждала економіка Херсонської області, а частина регіону й досі знаходиться під контролем ворога. Труднощі виникли також в Харківській, Одеській, Миколаївській та Вінницькій областях.

Через війну аграрії втратили доступ до найбільш дешевих способів експорту своєї продукції через морські порти, і були змушені шукати альтернативи у вигляді наземного та річкового транспорту, які значно дорожчі. Це, разом з низькими закупівельними цінами та високими витратами на транспортування, призвело до значних фінансових втрат для фермерів. Внаслідок цього багато з них відмовились від збору врожаю, і значна частина кукурудзи залишилась на полях зимувати [24, с. 36].

Згідно з проведеним дослідженням, ціна продажу 1 тонни зернових культур у 2019 році становила 3868 грн, а в наступні роки вона суттєво зросла: до 4794 грн у 2020 році та 6296 грн у 2021 році. У 2022 році ціна залишалася на рівні попереднього року, досягнувши 6400 грн. Водночас, порівняно з 2021 роком, вартість пшениці та ячменю знизилася на 5% і 4% відповідно. Якщо в 2021 році ціна пшениці становила 6434 грн за тонну, то в 2022 році вона знизилася до 6097 грн. Найвищі ціни серед зернових у 2022 році спостерігалися на гречку (23805 грн/т), що на 33% вище рівня 2021 року, та рис (1401,8 грн/т), ціна якого зросла на 46% порівняно з попереднім роком.

Однією з основних проблем стабільності зернового ринку є коливання цін протягом року. Ціна на зерно в значній мірі залежить від стабільності пропозиції. Під час збору врожаю ціни на зернові, як правило, знижуються, що призводить до зменшення рентабельності для товаровиробників, особливо за умов значного зниження цін. Проте більшість аграріїв не мають можливості зберігати зерно на довгий період, що призводить до значних втрат. Відсутність державних інструментів для стабілізації ринку посилює цю ситуацію

Щороку на зерновому ринку спостерігаються сезонні коливання в цінах (згідно з місячними даними). У період масової реалізації зерна ціни значно знижуються порівняно з іншими місяцями. Це пов'язано з недостатнім розвитком інфраструктури для зберігання зерна, а також з неефективною збутовою та експортною політикою, що також обмежує ефективність державного втручання на ринку. Відсутність належної системи ціноутворення призводить до фінансових втрат для виробників.

Військові дії на території України мали серйозний вплив на зерновий ринок, що спричинило низку економічних та організаційних труднощів. Серед основних проблем - бойові дії, які ускладнили проведення польових робіт на значних територіях, окупація, мінування та забруднення сільськогосподарських земель, викрадення і знищення частини врожаю. Також постраждали логістичні ланцюги, виникли труднощі з перевезенням та зберіганням зерна, знищення інфраструктури та елеваторних потужностей, відсутність рухомого складу і блокада морських портів. Це ускладнило не тільки внутрішні поставки зернових, а й знизило обсяги експорту.

До початку війни Україна забезпечувала понад 15% світового експорту кукурудзи, 10% пшениці та 15-20% ячменю. Попри серйозні наслідки від агресії росії, Україна зберігає важливу роль у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки. У 2023 році виробництво зернових становило близько 60 мільйонів тонн, що дозволило Україні залишити свій статус основного постачальника зернових культур на світовому ринку та потрапити до топ-10 найбільших виробників основних зернових культур [19, с. 80].

Останніми роками Україна значно збільшила експорт зернових. В умовах війни основою українського експорту залишається аграрна продукція, зокрема зернові. У 2022 році було експортовано 38,5 мільйонів тонн зерна.

У 2022 році Україна могла досягти рекордного рівня експорту зернових, зважаючи на позитивну динаміку початку року, який навіть перевищував результати 2021 року, зокрема, в січні та лютому спостерігався ріст на 85%. Однак із початком війни експорт різко впав, знизившись більш ніж на 50% у

березні. Відновлення стало можливим лише з травня, після відкриття українських портів та створення зернового коридору.

Незважаючи на труднощі, Україна зберегла своє місце серед десяти найбільших експортерів пшениці у світі. У 2022/2023 маркетинговому році частка України у світовому експорті пшениці становила 7%, що дозволило зайняти шосту позицію, з експорту 15 мільйонів тонн. Проте п'ятірка найбільших експортерів залишилась незмінною: росія (44,5 млн тонн), Австралія (32,5 млн тонн), Канада (26 млн тонн), США (21,1 млн тонн) та Франція (18 млн тонн).

Станом на 19 січня 2024 року Україна експортувала 21,4 мільйона тонн зернових, що на 3,7 мільйона тонн менше порівняно з попереднім роком. Серед найбільших експортних культур, пшениця становила 8,5 млн тонн, кукурудза - 11,6 млн тонн, а ячмінь - 1,3 млн тонн. Водночас експорт українського борошна за цей період становив 62,9 тис. тонн [23, с. 76].

Таблиця 2.1.

Топ-10 імпортерів українського зерна

2021 р.			2022 р.			2023 р.		
Країна	Вартість, млн дол США	%	Країна	Вартість, млн дол США	%	Країна	Вартість, млн дол США	%
Китай	2552	20,7	Румунія	1243	13,6	Румунія	1017,7	14,9
Єгипет	1386	11,2	Китай	1105	12,1	Китай	975,9	14,3
Туреччина	918	7,4	Іспанія	983	10,8	Іспанія	974,9	14,3
Індонезія	750	6,1	Туреччина	871	9,6	Туреччина	562,6	8,2

Іспанія	645	5,2	Польща	641	7,0	Єгипет	549,3	8
Нідерланди	552	4,5	Єгипет	536	5,9	Італія	438,0	6,4
Іран, Ісламська Республіка	533	4,3	Італія	405	4,4	Нідерланди	274,4	4
Пакистан	355	2,9	Угорщина	400	4,4	Польща	182,6	2,7
Лівійська Арабська Джамахрія	342	2,8	Нідерланди	336	3,7	Угорщина	176,6	2,6
Туніс	306	2,5	Корея	189	2,1	Бангладеш	157,4	2,3
Обрані країни	8340	67,6	Обрані країни	171	73,6	Обрані країни	5309,5	77,7
Усього	12344	100	Усього	9116	100	Усього	6824,4	100

Аналіз географічної структури українського експорту зернових за період з січня по жовтень 2023 року показує, що найбільшу частку зернових відправлено до країн Європейського Союзу, на другому місці розташувався Азійський регіон, а на третьому - Африка. Румунія стала головним імпортером українських зернових, з часткою 14,9% у загальному експорті за цей період. Значні обсяги експорту отримали також Китай (14,3%), Іспанія (14,3%), Туреччина (8,2%), Єгипет (8,0%) і Італія (6,4%). До десятки найбільших імпортерів також увійшли Нідерланди (4,0%), Польща (2,7%), Угорщина (2,6%) та Бангладеш (2,3%). Разом ці країни забезпечили майже 80% від

загальних доходів від експорту українських зернових. У січні-жовтні 2023 року Україна експортувала зернових на суму 6,8 млрд доларів США [31 ,с. 67].

З огляду на поточні умови, розвиток зовнішньої торгівлі зерновими та іншою аграрною продукцією потребує подальшого вивчення з урахуванням ризиків, пов'язаних з війною, а також необхідності переорієнтації на західних партнерів. Це вимагає ефективного використання наявного логістичного потенціалу та забезпечення безпечніших шляхів для експорту і імпорту.

Незважаючи на труднощі, спричинені повномасштабним вторгненням росії, Україна продовжує постачати зернові, навіть під час обстрілів та мінування сільськогосподарських територій, що підкреслює її важливість як одного з найбільших експортерів зерна в світі.

З березня по грудень 2022 року, в період повномасштабної війни, Україна експортувала 38,93 млн тонн зернових. Найбільшу частку серед експортованих культур склали кукурудза (15,56 млн тонн) та пшениця (8,56 млн тонн). Крім того, було експортовано 3,26 млн тонн соняшникової олії, 3,02 млн тонн ріпаку, 2,69 млн тонн насіння соняшника, 2,21 млн тонн шроту, по 1,7 млн тонн сої та ячменю, а також 0,19 млн тонн соєвої олії.

Щодо транспортних шляхів, перші два місяці війни найбільший обсяг зернових було експортовано залізницею - 252,9 тис. тонн у березні та 601,7 тис. тонн у квітні. Водночас через порти вивезли лише 55,7 тис. тонн у березні та 265,7 тис. тонн у квітні. Однак вже в травні експорт через порти перевищив залізничні перевезення: 798,8 тис. тонн через порти проти 709,6 тис. тонн залізницею. Також у травні зросли обсяги перевезень автомобільним транспортом.

У січні-вересні 2024 року Україна вже експортувала 53,95 млн тонн аграрної продукції, найбільше - кукурудзи (21,82 млн тонн) та пшениці (16,33 млн тонн). Також було експортовано 4,47 млн тонн соняшникової олії, 3,48 млн тонн шроту, 2,86 млн тонн ріпаку, 2,69 млн тонн ячменю, 1,88 млн тонн соєвих бобів, 0,25 млн тонн соєвої олії і 0,17 млн тонн соняшникового насіння.

2.3. Тенденції розвитку експортного потенціалу зернової промисловості України в умовах війни

Світовий ринок зернових вантажів демонструє стабільне виробництво. У 2021/2022 маркетинговому році обсяг збору пшениці у світі склав 780,3 млн тонн. У наступному році, 2022/2023, цей показник зріс до 788,3 млн тонн, а прогноз на 2023/2024 маркетинговий рік вказує на очікувані 789,8 млн тонн (на 1,2% більше, ніж у 2021/2022 мр.).

Сегмент кукурудзи займає провідну позицію серед зернових вантажів. США залишаються найбільшим виробником зернових, з часткою на рівні 30,18%. Китай і Бразилія є основними конкурентами, їх частки складають 23,99% і 11,66% відповідно. Європейський Союз займає 4,52% світового ринку кукурудзи, Індія – 3,12%, Аргентина – 2,94%, а Мексика – 2,42%. Україна, незважаючи на складну ситуацію в країні, займає важливу позицію, забезпечуючи 2,34% світового виробництва кукурудзи [29, .с 54].

Ячмінь є ще однією ключовою культурою на глобальному ринку зернових, його вигідно експортувати завдяки великому попиту і низьким виробничим витратам. Лідером з експорту ячменю є ЄС, що в 2022/2023 маркетинговому році виростив 51,45 млн тонн. росія займає друге місце з 21,5 млн тонн, а Австралія, Канада, Туреччина, Великобританія та Україна є серед провідних експортерів цієї культури, з показниками 13,7 млн тонн, 9,99 млн тонн, 7,4 млн тонн, 7,4 млн тонн та 6,1 млн тонн відповідно.

Таблиця 2.2.

Аналіз динаміки експорту пшениці світовими лідерами, тис. тонн

Країна	2020/2021	Частка до загалу	2021/2022	Частка до загалу	2022/2023	Частка до загалу	2022/2023/2020/2021
росія	39100	0,19	33000	0,17	43500	0,20	1,11
ЄС	29788	0,15	31915	0,16	37000	0,17	1,24
Австралія	1920	0,009	25958	0,13	29500	0,14	15,36

Канада	27722	0,14	14990	0,07	25000	0,12	0,90
США	26636	0,13	21501	0,11	21500	0,10	0,81
Україна	16851	0,08	18 844	0,09	13500	0,06	0,80
Аргентина	9597	0,05	17651	0,09	7500	0,04	0,78
Інші країни	51786	0,25	36041	0,18	35400	0,17	0,68
Разом	203400	1	199900	1	212900	1	1,05

У 2022/2023 маркетинговому році світовий експорт пшениці становив 212,9 млн тонн. Найбільші екпортуючі країни – росія, Австралія та країни ЄС, на частку яких припадає більше половини світових поставок пшениці. Канада та США займають четверте і п'яте місце з 12% і 10% відповідно. Україна в 2022/2023 маркетинговому році зайняла шосту позицію за обсягом експорту пшениці, її частка на ринку досягла 6%. Прогноз на 2023/2024 рік показує потенціал зростання експорту пшениці з боку таких країн, як Єгипет, Індонезія і Китай.

Україна має важливе значення на світовому ринку зернових вантажів. У 2022 році виробництво зернових культур в країні скоротилося на 40% у порівнянні з 2021 роком. Це зниження врожайності стало наслідком зменшення посівних площ, падіння економічної активності та порушення логістичних маршрутів через війну. Однак, незважаючи на песимістичні прогнози, до серпня 2023 року вдалося зібрати 16,574 млн тонн нового врожаю на 3,782 млн га.[16, .с 76].

Таблиця 2.3.

Аналіз динаміки параметрів виробництва зернових вантажів в Україні у
2016–2022 рр.

Рік	Пшениця			Кукурудза			Соняшник		
	Врожа й, тис. т	Площ а, тис. га	Врожайність, т/ га	Врожа й, тис. т	Площ а, тис. га	Врожайність, т/ га	Врожа й, тис. т	Площ а, тис. га	Врожайність, т/ га
2016	26000	6190	4,20	27984	4240	6,60	13627	6073	2,24
2017	26144	6361	4,11	24685	4480	5,51	12236	6034	2,03

2018	24633	6604	3,73	35782	4564	7,84	14165	6117	2,32
2019	28325	6809	4,16	35763	4974	7,19	15254	5928	2,57
2020	25167	6571	3,83	29387	5432	5,41	13110	6457	2,03
2021	32441	7050	4,59	42100	5500	7,68	16392	6622	2,46
2022	20176	4979	4,05	26187	4124	6,35	11329	5238	2,18
2022 / 2016	0,776	0,804	0,964	0,936	0,973	0,962	0,831	0,863	0,973

У 2022 році врожайність пшениці зменшилася на 0,15 т/га порівняно з 2016 роком, врожайність кукурудзи становила 6,60 т/га, що на 0,25 т/га менше, а врожайність соняшника знизилася на 0,06 т/га порівняно з 2016 роком. Динаміка експорту зернових у 2022–2023 роках відображена на рисунку.

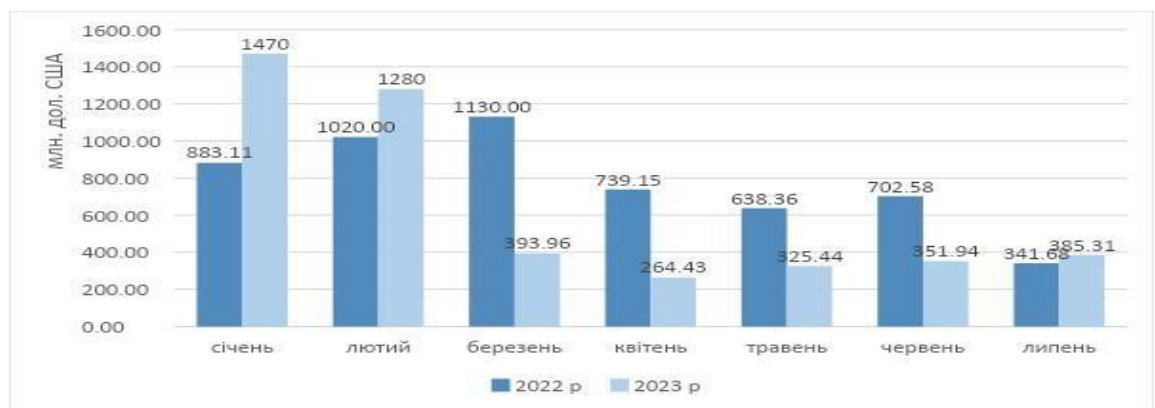

Рис. 2.3. Динаміка експорту зернових у 2022–2023 рр.: короткотерміновий тренд, млн дол. США

Українську зернову продукцію імпортують країни Азії, Європи та Африки. У 2022/2023 мр. вдалось експортувати пшеницю до 65 країн, кукурудзу до 58 країн (табл. 2.4.).

Таблиця 2.4.

Основні імпортери українських зернових через порти, тонн

Країна	2022	Частка до	2023 р., (на липень)	Частка до	2023/2022
--------	------	-----------	-------------------------	-----------	-----------

		загалу, %			загалу, %	
Іспанія	2936927	18,0		3002795	18,2	1,022
Китай	2526617	15,5		5287829	32,0	2,092
Туреччина	2063677	12,7		1400058	8,47	0,678
Італія	1359332	8,4		674388	4,08	0,496
Нідерланди	757775	4,67		998588	6,04	1,317
Єгипет	627463	3,87		910769	5,51	1,451
Ізраїль	423931	2,61		389291	2,35	0,918
Лівія	368831	2,27		232300	1,4	0,629
Туніс	351068	2,16		310000	1,87	0,883
Бельгія	349148	2,15		107088	0,6	0,306
Інші	5125476	31,6		3208265	19,4	0,625
Разом	16208245	100		16521371	100	1,019
Частка лідерів до загалу, %	68, 37	—		80,58	—	—

Основними імпортерами українських зернових є Іспанія, Китай та Туреччина, частки яких у 2022 році становили 18,0 %, 15,5 % та 12,7 % відповідно. Також важливими імпортерами є Італія, Нідерланди та Єгипет, чия частка склала 8,4 %, 4,67 % та 3,87 %. Країни, такі як Ізраїль, Лівія, Туніс та Бельгія, імпортують зерно з України на рівні близько 2 % кожна. У 2023 році Китай став лідером серед імпортерів, його частка досягла 32 % [24, с. 86].

З початком агресії росії головною проблемою для українського зернового сектору стало блокування морських шляхів. Через акти агресії в Чорному морі було заблоковано близько 22 млн тонн зерна. У 2022 році було підписано "Ініціативу щодо безпечного транспортування зерна з українських портів", яка дозволила безпечний експорт зернових через порти "Одеса",

"Чорноморськ" та "Южний". Однак після виходу росії з зернової угоди в 2023 році Україна була змушена перейти на альтернативні шляхи транспортування зерна, зокрема через порти на Дунаї та використання автотранспортних і залізничних шляхів.

Таблиця 2.5.

Аналіз експорту українських зернових березень 2022 р. – вересень 2023 р.

Вид зернових	Автотранспорт	Частка до загалу, %	Залізничний	Частка до загалу, %	Порти	Частка до загалу, %
Пшениця	1003290	24,0	2205213	16,0	17036695	33,8
Кукурудза	1591275	39,0	8779874	63,9	24326742	48,3
Ячмінь	129359	3,2	158563	1,15	3025615	6,0
Шроти	415188	10,2	1511666	10,9	3138676	6,2
Ріпак	938815	23,6	1130269	8,05	2832342	5,7
Разом	4077927	100	13785585	100	50360070	100

Через блокування морських шляхів росією українська логістика була змушена перейти до використання сухопутних маршрутів. У 2023 році країни Європи підтримали українських експортерів, скасувавши митні збори та квоти на імпорту зерна з України. Внаслідок цього близько 50 % зернових вантажів почали транспортуватися через сухопутні шляхи через європейські держави.

У 2022 році експорт зернових до країн ЄС зріс до 55,2 %, що значно перевищує 22,7 % у 2021 році. Проте у 2023 році спостерігалось перенасичення внутрішніх ринків транзитних країн українським зерном, що призвело до падіння цін на локальних ринках. Через це деякі держави (Польща, Угорщина, Словаччина, Румунія, Болгарія) заборонили імпорту зерна з України. Внаслідок блокування сухопутних кордонів Україна недовоекспортувала зерно на 650 млн доларів [33, с. 59].

Альтернативним варіантом вирішення проблеми може бути транспортування зерна до портів інших країн, звідки його доставлятимуть до ЄС або до країн, що гостро потребують українських зернових. Наприклад, Литва запропонувала використовувати чорноморський маршрут для перевезення зерна до портів Балтійських країн. Однак цей шлях має інфраструктурні обмеження і є менш вигідним економічно.

Надлишок зерна в Україні, невизначеність щодо стану зернового коридору та ускладнення в логістиці призвели до зниження цін на внутрішньому ринку зернових.

Таблиця 2.6.

Аналіз закупівельних цін на зернові культури в Україні 2023 р.:

короткостроковий тренд, грн/т

Період	28.08	04.09	11.09	25.09	02.10	09.10	16.10	16.10/ 28.08
Ціна пшениці	5000	5150	4250	4750	4750	4000	4000	0,8
Ціна ячменю	4000	4000	4000	3500	3500	4000	4000	1
Ціна кукурудзи	5350	5250	4750	4250	4250	3750	3750	0,7

Наприклад, ціни на експорт пшениці в Україні знизилися на 4 % у вересні 2023 року порівняно з липнем 2023 року. Це зниження стало наслідком обмеження експортних можливостей після припинення роботи Чорноморської зернової ініціативи в липні 2023 року, що сильно обмежило експортні обсяги. Додатково, зростання атак на ключову портову інфраструктуру та пошкодження зерносховищ ще більше погіршили ситуацію, зменшуючи експортний потенціал.

У умовах війни ситуація на внутрішньому та зовнішньому ринках зернових значною мірою залежить від блокади українських морських портів,

що призвело до різкого скорочення обсягів експорту. Окрім цього, російська агресія спричинила зменшення площ, відведених під посіви, а також руйнування інфраструктури, що вплинуло на зниження виробництва зерна.

Таблиця 2.7.

Аналіз втрат елеваторів у прифронтових областях

Область	К-сть елеваторів, січень 2022 р., од.	К-сть елеваторів, червень 2023 р., од.	Втрати елеваторів, од.	Потужність елеваторів, січень 2022 р., тис. т	Потужність елеваторів, червень 2023 р., тис. т	Втрати потужності, тис. т
Донецька	29	7	22	1087,8	360,85	726,95
Луганська	23	23	0	880,0	—	880,0
Дніпропетровська	90	85	5	3236,0	2998,4	237,6
Запорізька	52	10	42	2244,1	415,4	1828,7
Миколаївська	65	44	21	4305,0	2483,5	1832,5
Харківська	89	68	21	3050,0	2445,0	605
Сумська	56	53	3	2928,0	2850,0	78
Херсонська	52	6	46	1890,3	203,8	1686,5
Загалом	456	296	160	19621,2	11396,1	8225,1
Частка втрат, %	—	—	35,08	—	—	41,9

З початку російського вторгнення і до квітня 2023 року в Україні було пошкоджено або знищено зерносховища, що могли зберігати до 160 тисяч тонн зерна одночасно. Найбільші втрати припали на Миколаївську (1832,5 тис. тонн), Запорізьку (1828,7 тис. тонн) та Херсонську (1686,5 тис. тонн) області.

Таким чином, зміни в ринку зерна України впливають не лише на внутрішніх виробників, а й на глобальні ринкові тенденції.

Щодо транспортних засобів для експорту, після введення Зернової ініціативи в серпні 2022 року спостерігалось поступове відновлення морських перевезень, хоча рівень до війни ще не був досягнутий. Збільшення використання залізничного транспорту з березня 2022 року стало

альтернативою для виконання експортних завдань, але проблеми, такі як низька пропускна здатність, погана інтероперабельність і застарілий рухомий склад, призвели до зменшення обсягів перевезень залізницею. Експорт автомобільним транспортом зріс удвічі, але цей спосіб перевезення залишається нерентабельним на великих відстанях через обмежені можливості.

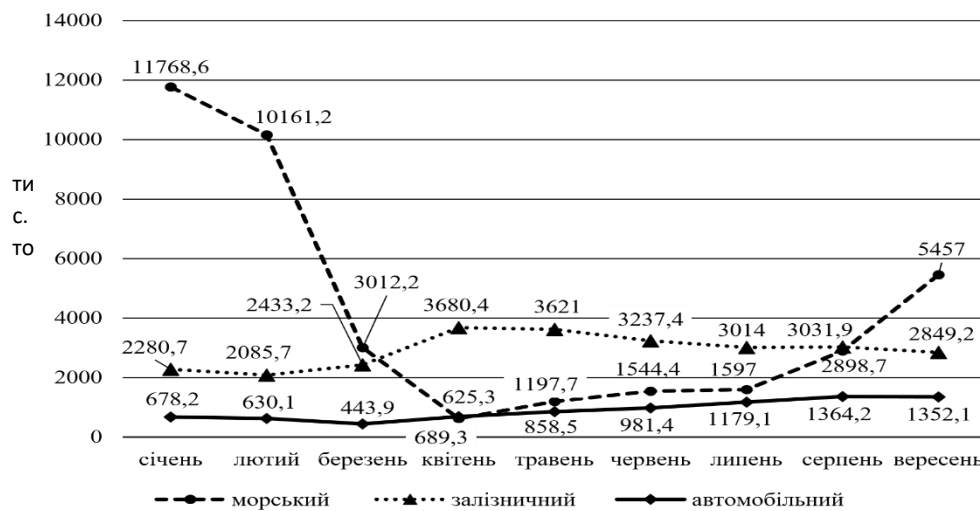

Рис. 2.5. Експорт вантажів з України у 2022 р. за видами транспорту, тис. т

Аналіз товарної структури експорту, географії та транспортних можливостей за 2022 рік свідчить про важливу роль агропромислової продукції, зокрема зернових вантажів, у формуванні експортного потенціалу України. Підписання Чорноморської зернової угоди підтверджує значення морських перевезень для зовнішньої торгівлі країни [28, с. 47].

Загалом у 2022 році експорт продукції агропромислового комплексу України склав 23,3 млрд доларів США, що на 16 % менше, ніж у 2021 році. Однак, зважаючи на всі зовнішні загрози та труднощі, уряд докладає значних зусиль для підтримки цього напрямку. Важливим фактором є підписання угоди з Україною, росією, Туреччиною та ООН, що дозволило використовувати гуманітарні коридори через Чорне море для експорту зернових вантажів і добрив. Завдяки цьому вдалося вивезти майже 33 млн тонн зерна, що доставлялося в різні країни світу. До початку повномасштабного вторгнення Україна і росія разом складали близько 30 % світового експорту пшениці, 20 % кукурудзи та 75 % соняшникової олії. Однак з початком війни

цей експорт був припинений, що викликало різке зростання світових цін на сільськогосподарську продукцію.

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, станом на липень 2023 року було експортовано 74,7 млн тонн агропродукції, серед яких 44 % становить кукурудза, 32,36 % пшениця, 8,42 % соняшникова олія, 4,58 % ріпак і 4,75 % соєві боби. Щодо транспорту, морські перевезення лідирують у загальному обсязі експорту, зокрема 53,8 млн тонн було вивезено морем. Залізничний експорт склав 13,8 млн тонн, автомобільний – 6,2 млн тонн, а поромами – 0,8 млн тонн. Ключовими напрямками експорту є країни Європейського Союзу, куди у 2022 році було відправлено продукції на суму 12,9 млрд доларів США, що на 5,24 млрд доларів більше порівняно з попереднім роком, що свідчить про переорієнтацію українського експорту на європейські ринки [32 ,с. 57].

Що стосується Чорноморської зернової угоди, то перше судно з кукурудзою було відправлено з Одеського порту до Лівану 1 серпня 2022 року. Проте 17 липня 2023 року росія призупинила угоду та завдала ракетного удару по портовій інфраструктурі, знищивши близько 60 тис. тонн зерна. За цей час Україна змогла вивезти 32,9 млн тонн сільськогосподарської продукції, з яких 51,4 % складала кукурудза.

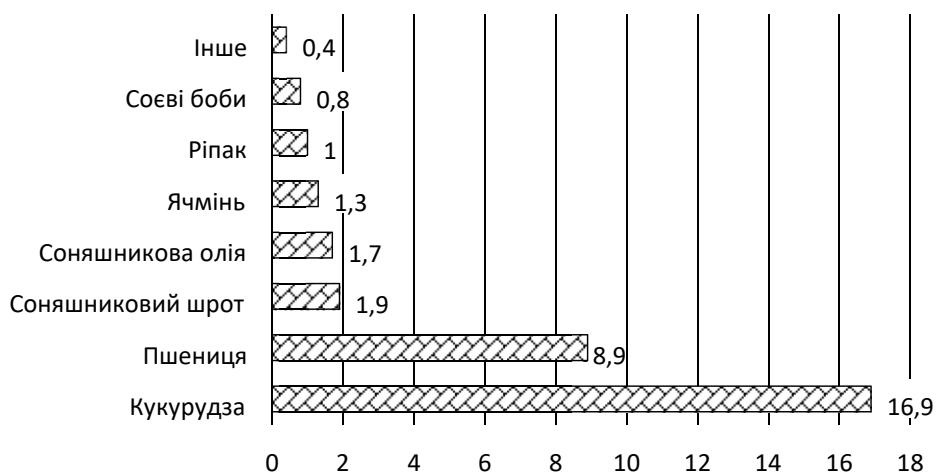

Рис. 2.6.. Експорт зерновим коридором за типами сільськогосподарських культур (серпень 2022 – липень 2023), млн т

Згідно з інформацією Міністерства аграрної політики та продовольства України (б. д.), в період функціонування зернового коридору було експортовано 66,8 млн тонн зернових та олійних культур, з яких 49,3 % – через цей коридор. Лідерами за обсягами імпорту стали Китай (приблизно 8 млн тонн), Іспанія (6 млн тонн) та Туреччина (3,2 млн тонн). Щодо регіонів, то найбільше зерна було відправлено до Азії – 16,1 млн тонн, до Європи – 12,8 млн тонн, а до Африки – 4 млн тонн.

Підтримка Європейським Союзом українського зернового експорту, зокрема можливість відправляти вантажі через румунський порт Констанца, значно полегшила ситуацію. Так, у першій половині 2021/22 маркетингового року до Румунії було доставлено 85 тис. тонн української пшениці, а в наступному півріччі цей обсяг зріс до 1,38 млн тонн, тоді як роком раніше поставки були мінімальними [42, с. 76].

Чимала кількість українського зерна також була експортована через Польщу. В липні-грудні 2022/23 маркетингового року через Польщу вивезли 577 тис. тонн пшениці, тоді як у першій половині 2021/22 року цей обсяг ледь перевищував 1 тис. тонн.

З початком війни суттєво змінилася географія експорту, що було зумовлено переходом з морських маршрутів на наземні. Сусідні країни, такі як Польща та Румунія, допомогли з організацією транзиту українського зерна через свою територію, що дозволило збільшити частку експорту до Європи з 19,5% у 2020 році до 52,2% у 2022 році.

Туреччина стала важливим учасником міжнародної торгівлі, забезпечивши перевалку українських вантажів до Африки та Близького Сходу. У період зниження експортних цін, країни-імпортери закуповували зерно, створюючи запаси, аби уникнути глобальної продовольчої кризи.

Висновки до розділу 2.

Таким чином, що аграрні ринки України є стратегічно важливою складовою економіки, а їх розвиток значною мірою залежить від інтеграції в міжнародні ринки. Розвинена аграрна інфраструктура, родючі ґрунти та сприятливі кліматичні умови є ключовими факторами конкурентоспроможності. Водночас існують виклики, пов'язані з обмеженою державною підтримкою, недостатньою модернізацією виробництва та інфраструктури.

Проведений аналіз показав, що Україна займає провідні позиції на світовому ринку зерна, особливо за експортом пшениці, кукурудзи та ячменю. Основними проблемами залишаються логістичні труднощі, нестабільність цін і обмежений доступ до фінансових ресурсів. Водночас країна демонструє потенціал до подальшого зміцнення позицій завдяки високій якості продукції та диверсифікації ринків збуту.

Війна суттєво вплинула на експортний потенціал зернової галузі через руйнування інфраструктури, порушення логістичних ланцюгів та блокування портів. Проте Україна продовжує адаптуватися до нових умов, використовуючи альтернативні маршрути експорту, активізуючи співпрацю з міжнародними організаціями та інтегруючи інноваційні технології у виробничі процеси. Особливе значення мають міжнародні ініціативи, такі як "зерновий коридор".

Отже, у розділі висвітлено особливості аграрного сектору України, проведено глибокий аналіз стану зернового ринку та визначено ключові тенденції розвитку експортного потенціалу в умовах військового конфлікту. Результати дослідження дозволяють ідентифікувати напрямки для зміцнення позицій України на світовому ринку зерна.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ ЗЕРНОМ В УКРАЇНІ

3.1. Проблеми ринку зернових культур в Україні та шляхи їх вирішення

Стан економіки України в 2022 році відзначався значними руйнуваннями та збитками, спричиненими військовою агресією росії, що охопила території, знищила підприємства, вивезла техніку та обладнання. Військовий конфлікт також серйозно вплинув на аграрний сектор. Через тимчасову окупацію близько 20% території та активні бойові дії в деяких регіонах, посівна кампанія 2022 року не була завершена в повному обсязі. Міністерство аграрної політики України повідомляє, що цього року було засіяно лише 75% від необхідних площ, що може призвести до зниження врожайності зернових порівняно з попереднім роком.

Питання обсягів зібраного врожаю зернових у 2022 році стало важливим не тільки для України, а й для світової спільноти. Український аграрний сектор до війни постачав зерно не лише для 40-мільйонного населення, але й для понад 190 країн світу, з поступовим зростанням обсягів виробництва. За останні п'ять років Україна стабільно експортувала понад 40 млн тонн зерна, а у 2020 році цей показник досягнув більше 55 млн тонн [31, с. 57].

Що стосується посівних площ, то найбільше пшениці вирощувалося в Запорізькій, Одеській, Харківській та Дніпропетровській областях, кукурудзи - в Полтавській, Вінницькій, Чернігівській, Черкаській, Сумській, Кіровоградській та Дніпропетровській, а ячменю - в Одеській, Миколаївській, Дніпропетровській, Запорізькій та Херсонській областях. Протягом 2015-2020 років лідерами за врожайністю пшениці стали Сумська, Харківська, Тернопільська, Чернігівська, Хмельницька, Львівська, Полтавська, Івано-Франківська, Рівненська, Волинська, Черкаська та Вінницька області.

Північні райони країни, зокрема Полісся, а також гірські регіони характеризуються низькою родючістю ґрунтів і не є придатними для вирощування зернових. Однак, озимі зернові залишаються основним джерелом доходів для фермерів в цих зонах. За останні роки спостерігається тенденція до збільшення виробництва зерна в усіх регіонах України, незважаючи на різні природно-кліматичні умови та різну якість ґрунтів.

Згідно з дослідженнями О.А. Козака та О.Ю. Грищенка, зернове господарство тісно пов'язане з природними умовами та земельними ресурсами. Ефективність його розвитку залежить від використання матеріально-технічних засобів, які залежать від організації виробництва, технологій та кліматичних факторів [43, с. 88].

Кравчук Н., Менчинський О., Томчик О. підкреслюють, що для покращення ситуації на ринку зернових культур необхідно модернізувати парк зернозбиральних машин, розширити інфраструктуру для зберігання врожаю, вдосконалити структуру аграрного виробництва, а також впроваджувати досягнення в селекції та насінництві, застосовувати біотехнології, покращити матеріально-технічну базу підприємств та забезпечити аграріїв якісним насінням і паливом.

З початком війни в Україні у лютому 2022 року ситуація на ринку зерна зазнала серйозних змін. російська військова агресія спрямована на руйнування української економіки, зокрема аграрного сектора, з метою створення паніки на світових ринках зерна. Міністерство аграрної політики та продовольства України повідомляє, що станом на 1 квітня 2022 року, прогнозовані площі під основні яри посіви на території, що контролюється Україною, становили 13,4 млн га, що на 3,5 млн га менше порівняно з попереднім роком. Це сталося через окупацію частини територій Херсонської, Запорізької, Донецької та Луганської областей, крадіжки та вивезення сільськогосподарської техніки та зерна, а також мінування полів та руйнування інфраструктури.

Повномасштабна війна, що триває в Україні вже більше року, спричиняє великі втрати в аграрному секторі. Частина збитків важко піддається точній

оцінці, зокрема, пошкодження ґрунтів через обстріли, будівництво окопів та рух військової техніки. Інші втрати підлягають оцінці, зокрема, найбільші втрати пов'язані з знищенням або пошкодженням сільськогосподарської техніки. До грудня 2022 року було повністю знищено або частково пошкоджено 84 тисячі одиниць техніки та обладнання на суму майже 3 млрд доларів. Обсяг втрачених або вкрадених зернових культур склав 2,8 млн тонн, а олійних – 1,2 млн тонн. Також значні збитки завдано через пошкодження зерносховищ та їхнє пошкодження внаслідок окупації територій. Втрати від знищення та крадіжки палива, мінеральних добрив і засобів захисту рослин оцінюються майже в 1 млрд доларів. Загальна вартість збитків аграрного сектора через воєнні дії становить 6,6 млрд доларів [35, с. 89].

Аналізуючи вплив повномасштабної війни на ситуацію в аграрному секторі, необхідно враховувати також непрямі втрати, які оцінюються на рівні 34,25 млрд доларів. Ці втрати виникають через зниження доходів, що пов'язане з меншою кількістю виробленої продукції та зниженням попиту на внутрішньому ринку, що, в свою чергу, знижує ціни. Крім того, зростання витрат обумовлене зміною логістичних ланцюгів і подорожчанням ресурсів для виробництва. Наприклад, скорочення збору врожаю пояснюється не лише зменшенням площ сільськогосподарських земель, але й падінням урожайності через дорожчання ресурсів та дефіцит фінансування для виробників, що призвело до спрощення виробничих технологій. Оцінки свідчать, що збір ячменю знизився на 38,8%, пшениці – на 33,3%, соняшнику – на 30,9%, кукурудзи – на 18,3%, що призвело до зменшення обсягів виробництва на 11,2 млрд доларів. Зростання цін на енергоносії та добрива додатково підвищило витрати, що призвело до зниження прибутків на 485 млн доларів та 377 млн доларів відповідно. Основні втрати пов'язані з порушенням логістики, включаючи перенаправлення експорту з морського транспорту на інші види, що призвело до скорочення експортних обсягів і зниження цін через збільшення пропозиції на внутрішньому ринку. Вартість зростання транспортування була значною - від 30 до 170–200 доларів за тонну продукції.

Загальна сума втрат через порушення логістики складає більше половини від усіх непрямих втрат аграрного сектору [42, с. 68].

Втрати в аграрному секторі продовжують збільшуватися, і на 24 квітня 2023 року вони сягнули 8,7 млрд доларів. Площа земель, що стали непридатними для обробітки через замінування, складає 8 млн га: з них 6 млн га знаходяться на окупованих територіях, а 2 млн га – на звільнених. Експерти прогнозують подальші втрати національної економіки через замінування полів на рівні 800 млн доларів щорічно.

Ці втрати супроводжуються нелогічною динамікою цін на українські зернові на світовому ринку. Попри підвищення витрат на виробництво та транспортування, а також періодичне зростання цін на світовому ринку, експортні ціни на українське зерно залишаються низькими. Цю ситуацію важко пояснити з економічної точки зору: підвищення витрат і зменшення пропозиції за стабільного попиту повинні призвести до зростання цін. Однак, як показують дослідження, проведені в період з липня по листопад 2022 року, середня ціна пшениці на українському ринку була на 40% нижчою за середню ціну на світовому ринку, а кукурудзи - на 30%.

Це створює серйозні економічні проблеми, особливо враховуючи потребу України у фінансових ресурсах для боротьби з агресією, оскільки низькі ціни на зерно призводять до зменшення податкових надходжень і втрат валютної виручки, що негативно впливає на курс національної валюти. Цю ситуацію пояснюють діями трейдерів, які купують зерно у виробників за заниженими цінами, що дозволяє їм отримувати значні прибутки, тоді як аграрії несуть основні витрати і ризики.

Одним з важливих факторів, що сприяють зниженню вартості українських експортних товарів, є скасування мит на ввезення до ЄС. Ці мита були скасовані в 2022 році на один рік, але в 2023 році Європейський парламент продовжив їх скасування ще на рік, з метою підтримки економіки України. Однак ціни на українські зернові, значно нижчі за світові, створюють проблеми для вітчизняних експортерів через незадоволення європейських

фермерів, які використовують політичний лобізм для захисту своїх інтересів. Наприклад, Європейська Комісія тимчасово ввела обмеження на імпорт пшениці, кукурудзи, ріпаку та соняшникового насіння з України в 2023 році, зокрема для таких країн ЄС, як Польща, Болгарія, Румунія, Словаччина та Угорщина [24 ,с. 67].

В умовах заблокованих морських портів та російської військової агресії, експорт через країни ЄС стає єдиним можливим варіантом. Однак негативна реакція фермерів у Європі потребує більш детального аналізу, оскільки вона має як об'єктивні, так і суб'єктивні причини. Об'єктивно, ціна на сільськогосподарську продукцію сильно залежить від обсягів постачання, і великий потік українських зернових на європейські ринки веде до значного падіння цін, що завдає шкоди місцевим виробникам. Це призводить до необхідності запровадження обмежувальних заходів з боку урядів цих країн.

Суб'єктивні причини полягають у використанні російської пропаганди для формування негативного ставлення до української продукції, а також у недобросовісних діях українських експортерів. За інформацією польських ЗМІ, розслідується випадок постачання неякісного українського зерна за підробленими документами, що завдало збитків польським млинам на суму 1,5 млн злотих. Крім того, є підозри щодо використання заборонених ЄС пестицидів у виробництві українського зерна, що вже позначилося на іміджі українського експорту. Існують також питання щодо використання терміну «технічне зерно», що дозволяє уникати перевірок якості. Це дає підстави для висновку, що існує подвійна документація для транзиту товару [41, с. 78].

Для вирішення цих проблем необхідно вжити комплексних заходів на державному та міжнародному рівнях. Одним з таких заходів є нормалізація ціноутворення в Україні, щоб гарантувати фермерським господарствам справедливу оплату та уникнути застосування протекціоністських заходів з боку ЄС. Потрібно дотримуватися принципів вільної конкуренції, аби не викликати звинувачення в надмірному втручанні держави в економіку. Застосування досвіду європейських країн щодо «інтервенційного»

ціноутворення, коли виробникам гарантують стабільні ціни за рахунок викупу зерна урядом, може стати ефективним рішенням для стабілізації ринку.

Зменшення негативного впливу чинників на розвиток зернового ринку України в умовах кризи можливе завдяки активному залученню держави, а також міжнародних партнерів, які можуть впливати на ситуацію навколо українського зерна. Ключовими напрямками вирішення проблем на ринку є: стабілізація політичної та військової ситуації в країні, забезпечення аграріїв необхідним посівним матеріалом, паливом і технікою, створення безпечних умов для праці (розмінування територій), максимізація посівів у безпечних регіонах та впровадження новітніх технологій у виробництві і зберіганні зерна. Це допоможе Україні пережити кризовий період 2022 року і з оптимізмом підготуватися до наступних викликів. Важливим кроком є зменшення впливу військової агресії росії, розблокування морських портів та пошук альтернативних шляхів для експорту зернових, що допоможе знизити ризик світової продовольчої кризи.

Дослідження показують, що до 2022 року ринок зернових в Україні мав позитивну динаміку. За останні роки спостерігалось збільшення посівних площ, обсягів збору та урожайності. Однак, через військову агресію росії ситуація змінилася. Цього року зменшилася кількість посівних площ через бойові дії на територіях Херсонської, Харківської, Запорізької, Донецької та Луганської областей. Проблеми також виникають із зберіганням і транспортуванням зерна. Блокування портів заважає експорту значних обсягів зернових, що веде до дефіциту та продовольчої кризи.

3.2. Розвиток альтернативних логістичних шляхів експорту зерна в умовах воєнного стану

Після початку повномасштабного вторгнення рф в Україну значна частина аграріїв втратила свої землі, території були заміновані, а ті, хто зміг провести посів і зібрати урожай, стикнулися з проблемами доставки продукції.

Світ, ще не оговтавшись від наслідків пандемії COVID-19, ризикує зіткнутися з продовольчою кризою, оскільки Україна є важливим постачальником сільськогосподарської продукції, більшість якої раніше транспортувалася через чорноморські порти. Після їх закриття виникла необхідність знаходити альтернативні маршрути для доставки товарів [29 ,с. 65].

Дослідники В. Кузяк, У. Балик і М. Грещик визначили основні проблеми постачання аграрної продукції та їхні наслідки, а також шляхи оптимізації логістичних процесів. О. Нікішина розробила систему принципів формування ефективних логістичних ланцюгів для товарних ринків, зокрема обґрунтувала доцільність інтеграції різних наукових підходів до побудови логістичних систем. А. Нечипорук, М. Котова та Д. Кочубей узагальнили альтернативні логістичні маршрути для експорту української продукції в умовах воєнного стану.

На сьогодні, в умовах війни, логістика має величезне значення для України з економічної точки зору. Міжнародна торгівля сільськогосподарською продукцією є важливою частиною валового внутрішнього продукту країни, а основні транспортні шляхи, які з'єднують Україну з Європою, Азією та Скандинавськими країнами, сприяють розвитку транзитних послуг і створюють значні доходи. До початку війни Україна експортувала близько 90% своєї сільськогосподарської продукції через чорноморські порти. Окупація цих портів росією змусила Україну шукати нові маршрути для транспортування, що призвело до збільшення витрат, оскільки дороги та залізнична інфраструктура не були готові до перевезення таких великих обсягів зерна, які раніше транспортувалися морем [34 ,с. 67].

В. Кузяк, У. Балик і М. Грещик виявили ключові проблеми постачання аграрної продукції під час війни: блокування українських портів росією, неготовність інфраструктури до великих обсягів перевезень, кадрові проблеми, високі ціни на енергоносії або їх відсутність, перебої в електропостачанні та втрата виробничих потужностей. Перша проблема залишається актуальною й сьогодні, викликаючи перебудову логістичних

ланцюгів. Друга проблема проявляється як на території України, так і в європейських країнах, де з'явилися затори на кордонах, сповільнилася доставка товарів, що порушує умови контрактів і призводить до санкцій та додаткових витрат. Окрім того, велика кількість транспорту спричиняє забруднення повітря. Кадрові проблеми виникли через відтік кваліфікованих працівників, частина з яких виїхала за кордон або була мобілізована, що створило дефіцит спеціалістів з іноземними мовами та знаннями міжнародного права. Перебої в електропостачанні також впливають на складську логістику.

Ці проблеми призвели до значного подорожчання вартості логістичних послуг, які в окремих областях становлять 30-50% від вартості реалізації зерна. Після початку війни виникла необхідність перегляду маршрутів перевезення вантажів як в межах України, так і за її межами.

Після змін у логістичних маршрутах 55% аграрної продукції почали експортувати через глибоководні порти, а решта 45% транспортували альтернативними шляхами. Перший варіант використовували великі гравці ринку, але єдиним винятком була компанія ТОВ СП «Нібулон», яка володіє портовим терміналом на річці Дунай.

У липні 2022 року Україна та росія за посередництва Туреччини і ООН підписали Чорноморську зернову угоду (BSGI), яка дозволила кораблям здійснювати рейси через спеціальний коридор в Чорному морі довжиною 575 км. До моменту припинення угоди ці судна здійснили 1004 рейси з трьох чорноморських портів України, експортуючи 32,9 млн тонн зерна. Товари були доставлені до 45 країн, а загальний вплив угоди мав глобальний характер. Наприклад, Всесвітня продовольча програма ООН закупила 80% української пшениці, відправивши понад 725 тисяч тонн для зменшення продовольчої кризи в Африці, на Близькому Сході та в Азії [40, с. 78].

Для росії угода також була вигідною, оскільки дозволяла експортувати сировину для виробництва добрив, зокрема аміаку, а також стала аргументом для тих країн, які звинувачували її у підвищенні цін на продовольство в 2022

році. У 2023 році ціни на зернові дещо стабілізувались, і, згідно з даними FAO, індекс цін на зернові у грудні 2023 року становив 122,8 пункту, що на 1,8 пункти більше порівняно з листопадом, але все ще на 16,6% менше ніж у грудні 2022 року.

До альтернативних способів експорту належать нові транспортні шляхи, що використовують різні види транспорту. Розширення "Шляхів солідарності", ініційованих Єврокомісією для підтримки експорту української продукції до країн ЄС, може стати одним з рішень цієї проблеми. Ця програма спрямована на підвищення пропускну здатності транспортної інфраструктури між Україною та Євросоюзом. Проте цей варіант також стикається з труднощами, зокрема з блокуванням імпорту української продукції в деякі країни Східної Європи, що спричинило цінову кризу. Зокрема, експорт зерна через Польщу з початку війни призвів до значного зниження цін, що негативно позначилось на внутрішньому ринку. Ціни на пшеницю, за даними Agrolok, знизилися вдвічі, що спричинило протестні акції та заборону на імпорт. Подібні заборони ввели й інші країни, що ускладнило експорт і викликало додаткові проблеми після припинення Чорноморської угоди [31, с. 76].

Додаткові труднощі виникають через економічні суперечності між Україною та її європейськими партнерами, що загострюються політичними факторами. Для врегулювання цієї ситуації необхідні переговори та компромісні рішення, до яких може долучитися, зокрема, Світова організація торгівлі.

Ще одним потенційним шляхом є збільшення потужностей портів на Дунаї, що значно наростили експортний потенціал із початку війни. Це дозволяє сподіватися на досягнення обсягів до 3 мільйонів тонн на місяць. Завдяки використанню сухопутного транспорту цей показник може зрости до 5 мільйонів тонн. Крім того, йдеться про розвиток інфраструктури, відкриття нових терміналів та покращення залізничного сполучення.

Ще один альтернативний шлях - це використання хорватських портів на Дунаї та в Адріатичному морі. Для забезпечення ефективного логістичного

з'єднання потрібно буде розробити нові маршрути, що поєднуюватимуть різні види транспорту, і максимально використовувати потенціал цих портів для експорту українських аграрних товарів.

Усі ці варіанти експорту можуть значно покращити ситуацію з вивезенням сільськогосподарської продукції.

Рис. 3.1. Альтернативні маршрути експорту сільськогосподарської продукції з України

Отже, можна стверджувати, що експорт через Чорне море є оптимальним з точки зору доступних пропускних потужностей. Продовження зернової угоди та розвиток нових альтернативних шляхів у водах Чорного моря дозволить здійснювати експорт необхідної кількості зерна, що є важливим для глобальної продовольчої безпеки. Однак для цього необхідно забезпечити стабільні умови безпеки, які наразі не є гарантованими[41, с. 57].

Завдяки зусиллям Збройних сил України з кінця вересня – початку жовтня було відновлено роботу «українського коридору» через порти Великої Одеси. Аграрії прагнули якомога швидше вивезти зерно, адже не було жодних гарантій, що цей коридор не буде заблоковано. Зрослий попит на транспортування залізницею, зокрема на вагони зерновози, призвів до значного підвищення тарифів. Наприкінці 2023 року ставки на використання

зерновозів досягли 1733-1861 грн/добу без ПДВ. Вже з лютого 2024 року ці ставки почали знижуватися.

Станом на 2024 рік «український коридор» працює стабільно, і обсяги перевезення зерна значно збільшилися. Протягом 10 місяців 2024 року було перевезено 33,7 млн тонн зернових, що на 38,9% більше, ніж за аналогічний період 2023 року. Зокрема, на експорт було відправлено 28,853 млн тонн, що на 64,3% більше порівняно з 2023 роком. Це рекордний рівень перевезення зернових залізницею за всю історію.

Вид сполучення	2021 рік	2022 рік	2023 рік	10 міс.2023	10 міс.2024	"+" "-" до 10 міс.2023 р
Перевезено всього у т.ч:	33 666	28 871	30 580	24 265	33 700	9 435
експорт у т.ч:	29 260	22 550	22 728	17 559	28 853	11 294
порти у т.ч.	28 668	15 058	14 324	10 469	24 555	14 085
Одеса	21 225	12 749	13 082	9 391	23 481	14 090
Дунай	2	777	1 241	1 078	1 073	-5
інші порти	7 441	1 532	0	0	0	0
прикордонні переходи	592	7 492	8 404	7 089	4 298	-2 791
внутрішнє	3 600	5 758	7 407	6 378	4 588	-1 790
імпорт	216	88	27	23	11	-12
транзит	590	475	417	306	248	-58

Рис. 3.1. Обсяги перевезення зернових вантажів у всіх видах сполучення, тис.тонн

Серед основних чинників, які сприяли зростанню перевезень зернових вантажів залізницею у 2024 році, варто виділити кілька ключових аспектів:

- Переміщення зернових з врожаю 2023 року на першу половину 2024 року призвело до значного збільшення експорту зерна в період з березня по червень 2024 року.
- Мобілізаційні заходи змусили відправників зосередитися на залізничному транспорті, оскільки автоперевізники зіткнулися з проблемами через нестачу водіїв [30 ,с. 86].

Що стосується Причорноморського регіону України, то до нього відносяться Одеська, Миколаївська, Херсонська області та АР Крим. Після незаконної окупації Криму росією у 2014 році, Україна втратила цей регіон. Після початку повномасштабного вторгнення росії 24 лютого 2022 року частину Херсонської та Миколаївської областей також було окуповано, а

порти Одеської області стали об'єктами атак безпілотників і ракет. Українські військові вжили заходів, зокрема, встановили бонові загородження для запобігання висадці ворожого десанту, через що порти частково або повністю припинили свою роботу [24, с. 56].

Агроекспорт є основним джерелом іноземної валюти для України. За підсумками 2023 року, він складав 53% від загальної вартості експорту та близько 20% від валового внутрішнього продукту (ВВП) країни. У 2022–2023 роках найбільші імпортери українських агропродуктів витратили на закупівлю зерна 15,8 мільярда доларів. Загальний обсяг експорту України за цей період досяг 36 мільярдів доларів, з яких 21,8 мільярда доларів (60,5%) припало на продовольчі товари. Ці цифри підкреслюють важливість експорту зерна для економіки країни, а морський транспорт залишався основним і найбільш ефективним способом його транспортування.

Крім прямих економічних збитків через припинення звичних шляхів транспортування, Україна понесла додаткові витрати на страхування кораблів – приблизно 0,5–1 мільярд доларів на місяць, а також на використання альтернативних маршрутів, що обійшлося ще в 1–2 мільярди доларів щомісяця.

Одним із можливих рішень проблеми блокади Чорного моря став створення власного зернового коридору. Після того, як росія вийшла з зернової угоди, Україна розпочала прокладку альтернативного коридору, який не передбачав участі агресора. 4 вересня 2023 року з українських портів Одещини вийшли перші чотири судна, пройшовши гуманітарним коридором, а 15 вересня з порту Одеса вирушив балкер RUMA. 1 жовтня з портів Південний та Чорноморськ вийшли ще три балкери, завантажені агропродукцією та залізною рудою. З цього часу власний зерновий коридор України став успішно функціонувати [42, с. 65].

Для забезпечення безпеки коридору було вжито низку заходів, зокрема військового характеру. Затоплення крейсера «Москва» 14 квітня 2022 року позбавило ворога можливості висаджувати десанти на узбережжя Одещини та

значно зменшило ефективність російської системи протиповітряної оборони. Також важливим етапом стало звільнення острова Зміїний 30 червня 2022 року, що дозволило відновити частину функцій зернової ініціативи. Повернення під контроль України нафто- і газовидобувних платформ у Чорному морі, відомих як «вишки Бойка», 11 вересня 2023 року стало ще одним важливим кроком до розблокування. Ці платформи мали стратегічне значення для росії, оскільки на них розміщувались вертольоти, розвідувальне обладнання та засоби для дозаправки суден. Також знищення 12 російських кораблів і підводних човнів, зокрема крейсера «Москва», стало важливим внеском у розблокування Чорного моря. Маршрут українського «зернового коридору» виглядає наступним чином: судна стартують з одного з портів Одещини, рухаються максимально близько до берега вздовж кордонів Одеської області, потім переходять у територіальні води Румунії або, у разі необхідності, Болгарії, після чого потрапляють у Босфор і вийшли за межі Чорного моря.

До основних проблем цього маршруту можна віднести: – постійні обстріли російських сил по портовій інфраструктурі України та зернових терміналах; – загроза для суден з боку російських військових кораблів, авіації, а також безпілотних літальних апаратів; – обмежена можливість використання всієї портової інфраструктури; – недостатньо велика пропускна здатність портів Румунії та Болгарії для обробки таких обсягів вантажів; – високі витрати на страхування суден через військові ризики, що значно збільшує вартість товарів, і тому український уряд змушений частково компенсувати ці витрати.

Щодо альтернативних шляхів транспортування української продукції, можна розглянути такі варіанти: – дипломатичні ініціативи, хоча цей шлях малоймовірний через постійну непередбачуваність виконання зобов'язань з боку росії; – річкові шляхи через Дунай. Україна використовує порти Рені, Ізмаїл та Усть-Дунайськ для вивезення зерна. Цей маршрут активно розвивається і наразі вантажоперевезення через Дунай складають 16,3

мільйони тонн на рік, що втричі більше порівняно з попередніми роками. Річкові порти можуть перевезти 2 мільйони тонн вантажу щомісяця [15 ,с. 76].

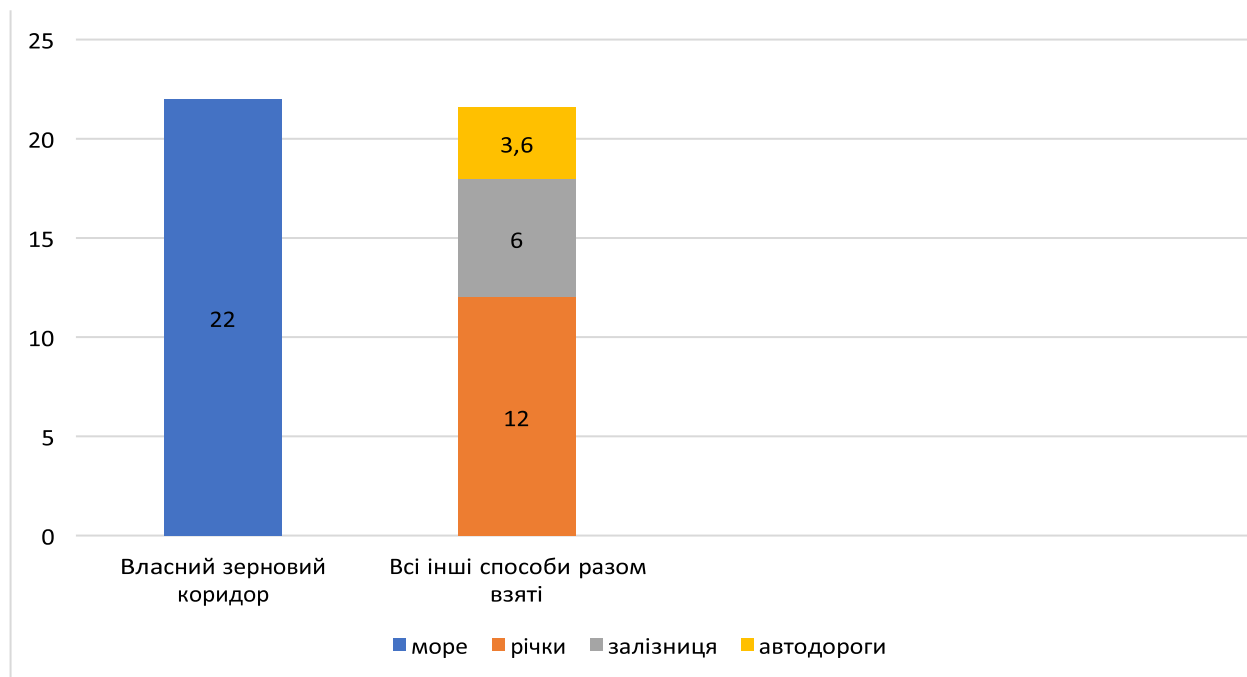

Рис. 3.2 Порівняння вантажообігу морським перевезенням і разом взятими: річковим, залізничним і автомобільним

Блокада Чорного моря є суттєвим випробуванням для України, оскільки вона призводить до значних економічних втрат, а також має глобальні наслідки, адже від постачань української агропродукції залежать мільйони людей по всьому світу. Для відновлення судноплавства Україна використовує свою військову міць, власні виробництва озброєнь, а також шукає альтернативні маршрути, зокрема річкові порти, залізницю та автодороги.

3.3. Аналіз ефективності реалізації запропонованих заходів

Аналіз ефективності реалізації запропонованих заходів використання альтернативних логістичних шляхів експорту зерна є ключовим етапом оцінки їх доцільності в умовах воєнного стану. Блокування традиційних маршрутів через порти на півдні України спричинило необхідність переорієнтації логістичних потоків на альтернативні шляхи. Це включає залізничний,

автомобільний та річковий транспорт, а також використання транзитних можливостей сусідніх країн. У цьому розділі проведено аналіз результативності таких заходів, використовуючи статистичні дані, економічні розрахунки та прогнози моделі.

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, станом на кінець 2023 року обсяг експорту зерна через традиційні морські порти зменшився більш ніж на 60% у порівнянні з довоєнними роками. Основними альтернативами стали залізничні перевезення до країн ЄС, транспортування через річкові порти на Дунаї, а також автомобільний експорт. Частка залізничного транспорту в загальному обсязі експорту зерна зросла з 20% до 45%, тоді як автомобільний транспорт забезпечує близько 15%, а річковий транспорт - 10%. Решта експорту припадає на обмежені морські перевезення через створений "зерновий коридор" [23, с. 58].

Залізничні перевезення в умовах воєнного стану стали найефективнішим способом транспортування зерна. Основними маршрутами є прикордонні переходи з Польщею, Румунією, Словаччиною та Угорщиною. Наприклад, за 2023 рік через прикордонний перехід Ізов-Грубешув було перевезено близько 4 млн тонн зерна, що вдвічі більше порівняно з 2022 роком. Проте залізнична логістика стикається з низкою проблем, включаючи різницю у ширині колій між Україною та ЄС, недостатню пропускну здатність прикордонних переходів, а також високі тарифи на транспортування. Розрахунки показують, що витрати на перевезення 1 тонни зерна залізницею до портів Польщі складають від \$40 до \$70, що на 30–40% вище, ніж при використанні морських портів.

Річковий транспорт, зокрема порти на Дунаї (Ізмаїл, Рені), показав значний потенціал у забезпеченні експорту зерна. У 2023 році обсяги перевезень через ці порти зросли на 140% порівняно з 2021 роком і склали близько 6 млн тонн. Це було досягнуто завдяки модернізації портової інфраструктури та розширенню флоту. Аналіз ефективності показує, що транспортування зерна річковим транспортом коштує в середньому \$30–50 за

тонну, що є конкурентоспроможним варіантом у порівнянні з іншими шляхами. Проте цей спосіб обмежений пропускнуою здатністю річкових портів та залежністю від погодних умов [32, с. 57].

Економічний ефект від впровадження альтернативних шляхів експорту оцінюється у додаткові \$1,5–2 млрд надходжень до державного бюджету щорічно. Однак для досягнення цієї мети необхідно вирішити низку проблем, включаючи збільшення пропускнуої здатності прикордонних переходів, інтеграцію української залізничної системи до європейської, стимулювання інвестицій у річкову інфраструктуру та створення сприятливих умов для розвитку автомобільного транспорту.

Таким чином, аналіз ефективності реалізації запропонованих заходів використання альтернативних логістичних шляхів підтверджує їхню важливість для збереження експортного потенціалу України в умовах воєнного стану. Проте досягнення максимального результату потребує комплексного підходу, спрямованого на вирішення логістичних, фінансових та інфраструктурних викликів.

10 травня 2024 року Департамент сільського господарства США (USDA) представив світовий прогноз по балансу основних сільськогосподарських культур на маркетинговий рік 2024/25. Згідно з оцінками USDA, у 2024/25 маркетинговому році Україна знизить обсяги виробництва пшениці та кукурудзи в порівнянні з попереднім роком: пшениця - на 2 млн тонн до 21 млн тонн, кукурудза - на 4 млн тонн до 27 млн тонн. Також прогнозується зниження експорту українських зернових: пшениці - на 3,5 млн тонн до 14 млн тонн, кукурудзи - на 2 млн тонн до 26 млн тонн [40, с. 86].

Прогноз щодо світового ринку пшениці на 2024/25 рік передбачає незначне зниження початкових запасів порівняно з попереднім роком, зростання обсягів виробництва і споживання, помірне підвищення торгівлі та зниження кінцевих запасів. Виробництво пшениці у 2024/25 році прогнозується на рівні рекордних 798,2 млн тонн. Збільшення виробництва в Індії (плюс 3,5 млн тонн до 114 млн тонн), Китаї (плюс 3,4 млн тонн до 140

млн тонн), Австралії (плюс 3 млн тонн до 29 млн тонн), Казахстані (плюс 2,4 млн тонн до 14,5 млн тонн), Канаді (плюс 2,1 млн тонн до 34 млн тонн) та США (плюс 1,3 млн тонн до 50,6 млн тонн) повинно компенсувати зниження в росії (мінус 3,5 млн тонн до 88 млн тонн), Великій Британії (мінус 2,8 млн тонн до 11,2 млн тонн), ЄС (мінус 2,5 млн тонн до 132 млн тонн) та Україні (мінус 2 млн тонн до 21 млн тонн).

Прогнозоване споживання пшениці у світі в 2024/25 маркетинговому році зросте на 2 млн тонн до рекордних 802,4 млн тонн.

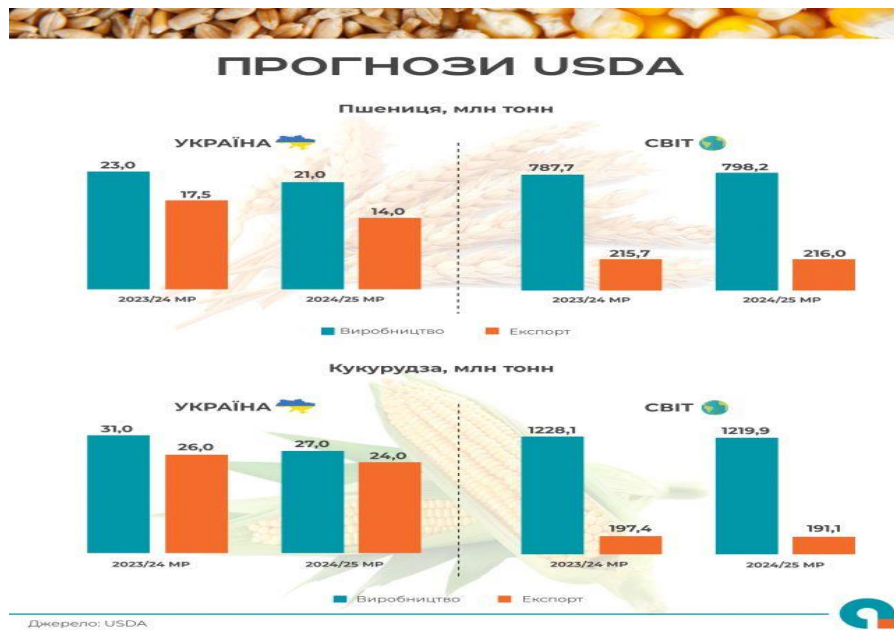

Рис. 3.4. Прогнози експорту українського зерна

Очікується, що обсяг світової торгівлі зерном у 2024/25 маркетинговому році досягне 216 млн тонн, що на 0,4 млн тонн більше порівняно з попереднім роком, хоча це все ще менше рекордних 220,7 млн тонн, досягнутих у 2022/23 маркетинговому році. Згідно з прогнозами, росія залишиться найбільшим світовим експортером пшениці в 2024/25 році, експортувавши 52 млн тонн, що на 1,5 млн тонн менше порівняно з попереднім маркетинговим роком. Водночас, обсяг експорту збільшиться для таких країн, як Австралія (плюс 2 млн тонн до 22,5 млн тонн), Аргентина, США (плюс 1,5 млн тонн до 21,1 млн тонн), Казахстан (плюс 1,5 млн тонн до 10,5 млн тонн) та Канада (плюс 0,5 млн тонн до 24,5 млн тонн). Водночас для України експорт зменшиться на 3,5 млн

тонн до 14 млн тонн, для ЄС - на 1 млн тонн до 34 млн тонн, а для Туреччини - також очікується скорочення [24, с.68].

Прогнозовані кінцеві запаси зерна на світовому ринку в 2024/25 році оцінюються на рівні 253,6 млн тонн, що на 4,2 млн тонн менше порівняно з минулим роком. Найбільше скорочення запасів спостерігається в росії та ЄС, що частково компенсується збільшенням запасів у США та Індії.

Отже, розвиток альтернативних маршрутів є важливим кроком для збереження стабільності та забезпечення безперебійного експорту зернових культур у складних умовах воєнного стану. Впровадження цих рекомендацій дозволить оптимізувати логістичні витрати, покращити інфраструктуру та забезпечити більшу стабільність у постачанні зерна на міжнародні ринки. Одним із перших кроків є модернізація залізничної інфраструктури, що дозволить збільшити пропускну здатність прикордонних станцій і забезпечити швидше транспортування зерна до Європи. Це знизить час транспортування та зменшить затримки на прикордонних переходах, що є однією з основних проблем для залізничних перевезень.

Для цього важливо інтегрувати українську залізничну систему з європейськими стандартами, що дозволить значно спростити процедуру перетину кордону та знизити витрати на перевезення. Другим напрямком є розвиток річкової інфраструктури, зокрема модернізація портів на Дунаї. Враховуючи підвищення потужностей річкового транспорту, це дозволить значно зменшити витрати на транспортування зерна, особливо для великих партій, та забезпечити більш ефективне використання наявних ресурсів.

Подальший розвиток торгових відносин з іншими країнами, зокрема Європейським Союзом, є важливим фактором для збільшення експортного потенціалу України. Завдяки зниженню бар'єрів у торгівлі, а також поліпшенню транспортних маршрутів, зросте попит на українське зерно в країнах ЄС, що сприятиме розширенню експортних можливостей.

Висновки до розділу 3.

Отже, головними проблемами ринку зернових культур є нестабільність цін, обмеженість фінансової підтримки, руйнування інфраструктури та залежність від зовнішніх ринків. Як шляхи їх вирішення запропоновано підвищення ефективності державної політики в аграрному секторі, розвиток систем страхування агробізнесу, стимулювання інвестицій у модернізацію виробництва та диверсифікацію ринків збуту.

У роботі проаналізовано актуальні логістичні виклики, пов'язані з блокуванням традиційних експортних маршрутів через порти. Запропоновано активізувати використання залізничного транспорту, транзит через сусідні країни та розвиток річкової логістики. Також підкреслено важливість розширення співпраці з міжнародними партнерами для створення нових транспортних коридорів і забезпечення безпеки перевезень.

Проведена оцінка показала, що впровадження запропонованих заходів сприятиме зміцненню позицій України на міжнародному ринку зерна, підвищенню економічної стабільності галузі та забезпеченню продовольчої безпеки. Особливо ефективними є ініціативи щодо диверсифікації експорту та залучення інвестицій у логістичну інфраструктуру, які забезпечують стійкість галузі до зовнішніх викликів.

Отже, у розділі визначено комплексний підхід до вирішення актуальних проблем та розвитку міжнародної торгівлі зерном в Україні. Запропоновані заходи дозволяють забезпечити стабільність галузі в умовах воєнного стану та створюють передумови для її подальшого зростання.

ВИСНОВКИ

Таким чином, міжнародна торгівля зерном є формою зовнішньоекономічної діяльності, що передбачає експорт та імпорт зернових культур між державами з метою забезпечення продовольчої безпеки, формування валютних надходжень і зміцнення економічних зв'язків. Україна, як один із провідних світових експортерів зерна, відіграє ключову роль у глобальних ланцюгах постачання продовольства.

Проведене дослідження дозволило встановити, що розвиток міжнародної торгівлі зерном в Україні тісно пов'язаний із сучасними викликами, серед яких військові конфлікти, глобальні кліматичні зміни, порушення логістичних маршрутів і економічна нестабільність. Ці фактори значно впливають на обсяги експорту, цінову політику та конкурентоспроможність української зернової продукції.

Міжнародна торгівля зерном є невід'ємною складовою світової економіки, яка забезпечує продовольчу безпеку, розподіл ресурсів і зміцнення економічних зв'язків між країнами. Цей сектор базується на принципах спеціалізації та інтеграції, що дозволяє оптимізувати виробничі процеси та задовольняти глобальний попит на продовольство. Міжнародний ринок зерна характеризується високою динамічністю, залежністю від кліматичних умов, геополітичних ризиків і глобальних економічних трендів.

Особливості функціонування ринку зерна полягають у його значній чутливості до цінових коливань і зовнішніх факторів, що робить його залежним від ефективного регулювання на національному та міжнародному рівнях. Україна, будучи одним із провідних експортерів зернових культур, має потужний потенціал для участі у формуванні глобальної продовольчої системи. Водночас дослідження нормативно-правового забезпечення показало, що існуючі законодавчі норми спрямовані на гармонізацію з міжнародними стандартами, однак вимагають подальшого вдосконалення для підвищення конкурентоспроможності української продукції.

Таким чином, міжнародна торгівля зерном є складним і багатоаспектним явищем, ефективне функціонування якого можливе за умови інтеграції України в міжнародну торгівельну систему, розвитку нормативно-правової бази та подолання внутрішніх і зовнішніх викликів.

Україна володіє значними конкурентними перевагами у виробництві та експорті зернових культур, зокрема сприятливими кліматичними умовами, родючими ґрунтами та високою якістю продукції. Ринок зерна відіграє важливу роль у структурі національної економіки, забезпечуючи стабільні валютні надходження та значний внесок у ВВП. Проведений аналіз сучасного стану ринку зерна в Україні засвідчив, що попри значний експортний потенціал, галузь стикається із серйозними викликами.

Основними перешкодами для розвитку є наслідки війни, які включають руйнування транспортно-логістичної інфраструктури, закриття портів і зменшення доступу до міжнародних ринків. Військові дії вплинули не лише на фізичну здатність експорту, але й на репутацію України як стабільного постачальника зерна. Водночас глобальний попит на зернові культури продовжує зростати, що створює нові можливості для розширення експортного потенціалу.

Тенденції експорту зернової продукції в умовах війни свідчать про необхідність пошуку альтернативних шляхів транспортування, розширення співпраці з країнами-сусідами та інвестування в розвиток інфраструктури. Попри виклики, український аграрний сектор демонструє високий рівень адаптивності та здатність до швидкого реагування на зміни зовнішнього середовища, що дозволяє зберігати стабільні позиції на світових ринках.

Для забезпечення сталого розвитку міжнародної торгівлі зерном в Україні необхідно подолати існуючі проблеми та впровадити інноваційні підходи до організації ринку. Основними перешкодами є недостатня модернізація інфраструктури, залежність від портової логістики, недостатній рівень диверсифікації ринків збуту та високі транспортні витрати. У сучасних умовах важливо акцентувати увагу на розвитку альтернативних логістичних

маршрутів, зокрема залізничних, автомобільних і річкових шляхів, а також на створенні стратегічних партнерств із сусідніми країнами.

Особливе значення має удосконалення державної політики підтримки аграрного сектору, зокрема через стимулювання експорту, субсидування логістичних витрат і розширення доступу до міжнародних фінансових ресурсів.

Запропоновані заходи включають розвиток аграрних технологій, покращення якості продукції, впровадження цифрових рішень для оптимізації транспортування та збільшення обсягів експорту. Аналіз ефективності цих заходів свідчить про те, що їх комплексна реалізація дозволить Україні не лише зберегти свої позиції на світовому ринку зерна, але й зміцнити їх у перспективі.

Аналіз світових тенденцій засвідчив зростання попиту на зернові культури, що відкриває нові можливості для розширення ринків збуту українського зерна. Однак успішна реалізація цих можливостей вимагає вдосконалення транспортно-логістичної інфраструктури, розвитку портової системи, підвищення якості продукції та дотримання міжнародних стандартів.

У сучасних умовах Україна стикається з необхідністю адаптації зернової галузі до нових реалій, що включають пошук альтернативних маршрутів експорту, розвиток торгівлі через сусідні країни, укладання стратегічних угод із ключовими торговельними партнерами та залучення іноземних інвестицій.

Таким чином, забезпечення сталого розвитку міжнародної торгівлі зерном вимагає комплексного підходу, який поєднує державну підтримку, активне впровадження інновацій у виробництво та зберігання продукції, а також ефективну співпрацю з міжнародними організаціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні проблеми економіки, управління та маркетингу в аграрному бізнесі: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, Дніпро, ДДАЕУ, 2022. С. 216–218.
2. Альбещенко О.С. Європейський досвід забезпечення сталого розвитку аграрного сектора сільських територій. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. С. 14-21
3. Антонюк О. П. Аналіз структури експорту агропродовольчої продукції. *Економіка харчової промисловості*. 2014. № 3. С. 27–32.
4. Бурдига І. Що відбувається в морських портах України під час війни. URL: <https://www.dw.com/uk/shcho-vidbuvaietsia-v-morskykh-portakh-ukrainy-pidchas-viiny/a-61793088> (дата звернення: 18.11.2024).
5. Вакуленко В. Л. Інтенсифікація виробництва продукції рослинництва в умовах воєнного стану. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2022. № 35. С. 45–55.
6. Власова В., Тарновська І., Оліхненко М. Стратегічне управління персоналом як інструмент ефективного розвитку транспортних компаній в умовах невизначеності. *Економіка та суспільство*. 2022. № 57. С. 23-26
7. Власова В.П., Тарновська І.В. Розвиток Дунайських портів у контексті євроінтеграції причорноморського регіону. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Випуск 53. С. 64–65.
8. Вплив війни на аграрний сектор України: аналіз останніх даних Держстату. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/2169/vpliv-viini-naagrarnii-sektor-ukraini-analiz-ostannix-danixderzstatu> (дата звернення: 20.11.2024).
9. Втрати української економіки через заміновані поля становитимуть \$800 млн щорічно – дослідження. *Інтерфакс-Україна*. 2023. 20 червня. URL:

- <https://interfax.com.ua/news/economic/917797.html> (дата звернення: 28.11.2024).
10. Гаража О.П. Розвиток та напрями підвищення ефективності зерновиробництва сільськогосподарських підприємств України. *Економіка та суспільство*. 2021. № 27. С. 12-18
 11. Голобородько Є. Блокада Чорного моря та наслідки. URL: <https://telegazeta.com.ua/content/blokada-chornogo-morya-shho-stalosya-do-chogo-tut-zernova-n-cz-ativ> (дата звернення: 19.11.2024).
 12. Гук Л. Ринок виявився страшнішим завійну: собівартість виробництва перевищує закупівельну ціну. *Дзеркало тижня*. 2023. 01 лютого. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/rinokvijavivsja-strashnishim-zavijnusobivartist-virobnitstva-zakupivelnu-tsinu.html> (дата звернення: 25.11.2024).
 13. Державна митна служба України. Статистика та реєстри. URL: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri> (дата звернення 20.11.2024).
 14. Драч С. Заборона експорту українського зерна: пошук можливих варіантів вирішення проблеми. *Agroportal*. URL: <https://agroportal.ua/blogs/zaborona-eksportu-ukrajinskogo-zerna-poshukmozhlivih-variantiv-virishennya-problemi> (дата звернення: 22.11.2024).
 15. Дубровенко А. Ціни на зерно в Україні. Скільки коштує кукурудза у жовтні. *Novyny.Live*. URL: <https://novyny.live/groshi/tsini-na-zerno-v-ukrayini-skilki-koshtuie-kukurudza-u-zhovtni-126420.html> (дата звернення: 21.11.4).
 16. Елеваторні втрати України через війну на червень 2023 року. *Elevatorist*. URL: <https://elevatorist.com/blog/read/853-elevatorni-vtrati-cherez-viynu-na-cherven-2023-roku> (дата звернення: 23.11.2024).
 17. Жнива-23: В Україні намолочено 16,6 млн тонн зерна нового врожаю. *Minagro*. URL: <https://minagro.gov.ua/news/zhniva-23-v-ukrayini>

- namolocheno-166-mln-tonn- novogo-vrozhayu (дата звернення: 21.11.2024).
18. Загроза продовольчій безпеці світу. URL: <https://mfa.gov.ua/zagroza-prodovolchijbezpeci-svitu> (дата звернення 20.11. 2024).
 19. Зеленюк Х. Блокада кордону в інтересах Москви: чому Польща ризикує перетнути точку неповернення у відносинах з Україною. ТСН. URL: <https://tsn.ua/exclusive/blokada-kordonu-v-interesah-moskvy-chomu-polscha-rizikuye-peretnuti-tochku-nepovernennya-u-vidnosinah-z-ukrayinoyu-2458891.html> (дата звернення: 23.11.2024).
 20. Ільчук М.М., Коновал І.А., Барановська О.Д., Євтушенко В.Д. Ринок зерна в Україні та його стабілізація. *Економіка АПК*. 2019. № 4. С. 29–38.
 21. Казьмір В. А. Модернізація структуро-логічної моделі організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна: методологічний вимір. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2020. № 4. С. 42–47.
 22. Калетнік Г. М., Пришляк Н. В. Ефективність державної підтримки як основа сталого розвитку сільського господарства. *Всеукраїнський науково-виробничий журнал «ЕКОНОМІКА. ФІНАНСИ. МЕНЕДЖМЕНТ: актуальні питання науки і практики»*. 2016. № 5(9). С. 7–23.
 23. Кобернюк С. О., Никитюк О. В., Кравець О. В. Дослідження умов формування інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції. *Агросвіт*. 2014. № 14. С. 33–37.
 24. Козак О.А., Грищенко О.Ю. Розвиток зернової галузі в Україні на сучасному етапі. *Економіка АПК*. 2016. № 1. С. 38–47.
 25. Кравчук Н., Менчинський О., Томчик О. Зростання економічної ефективності зерновиробництва. *Економіка та суспільство*. 2021. № 32. С. 30-36

26. Кузяк В., Балик У., Грещак М. Оптимізація логістичного забезпечення аграрної продукції в умовах війни. *Вісник Львівського національного екологічного університету. Серія «Економіка АПК»*. 2023. № 30. С. 157-162.
27. Кулинич П.Ф. Правові проблеми відновлення земель, порушених внаслідок російської агресії проти України. *Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану: матеріали наук.-практ. онлайн-конференції* (Харків, 8 груд. 2022 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2022. С. 108-113.
28. Лаврик Я. Про наслідки припинення зернової угоди для України. URL: <https://espreso.tv/pro-naslidkipripinennya-zernovoi-ugodi-dlya-ukraini> (дата звернення: 22.11.2024).
29. Лебеденко О. В. Державне регулювання аграрного ринку як запорука національної безпеки країни.
30. Мийнова А. Українське Дунайське пароплавство побудувало другу SLG-баржу: чому це важливо. URL: <https://yug.today/ukrainske-dunayske-paro-plavstvo-pobuduvalo-druhu-slg-barzhu-chomu-tse-vazhlyvo/> (дата звернення: 21.11.2024).
31. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Офіційний сайт. URL: <https://minagro.gov.ua> (дата звернення 21.11.2024).
32. Москвіченко І.М., Стаднік В.Г., Коросан А.П. Підвищення якості послуг організації доставки контейнерних вантажів компаніями логістичного аутсорсингу з України в умовах морської блокади портів. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2023. № 1 (107). С. 19-28.
33. На експорт залізницею в грудні вивезли 2,3 млн т зерна. URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/na-eksport-zalizniceyu-v-grudni-vivezli-2-3-mlnt-zerna> (дата звернення: 20.11.2024).
34. Наумов М. С., Рибак Г. І. Основні проблеми експорту зернових культур в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 52. URL:

- <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2602> (дата звернення: 25.11.2024).
35. Нейтер Р. Втрати на \$40 млрд: як черезвійну страждає аграрний сектор України. Економічна правда. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/19/695167/> (дата звернення: 22.11.2024).
 36. Нечипорук А., Котова М., Кочубей Д. Експорт України в умовах воєнного стану. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2023. № 5. С. 18-32.
 37. Нікішина О.В. Принципи формування логістичних ланцюгів товарних ринків: конвергенція підходів. *Економіка харчової промисловості*. 2019. Том 11. № 3. С. 3-15.
 38. Пащенко О.М. Проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 283-291.
 39. Побоченко Л. М., Татаренко Н. О., Прокоп'єва А. А. Сучасні тренди розвитку світового ринку зерна в умовах війни в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. № 48. С. 22-27
 40. Радченко Г. Шлях України до ЄС буде непростим – зернова криза це підтвердила. *Forbes*. 2023. 18 квітня. URL: <https://forbes.ua/money/shlyakh-ukraini-do-es-bude-neprostim-zernova-kriza-tse-pidtvrdilarozvyazati-problemu-mozhe-depozitna-sistema-dlya-zerna-vvazhae-gennadiy-radchenko-18042023-13132> (дата звернення: 28.11.2024).
 41. Ринок зерна: наслідки війни. URL: <https://pigua.info/uk/post/rinok-zerna-naslidki-vijni> (дата звернення: 21.11.2024).
 42. Розбір. Альтернатива зерновому коридору. Чи зможе Дунай «витягнути» український експорт. URL: <https://uga.ua/meanings/rozbir-alternativa-zernovomukoridoru-chi-zmozhe-dunaj-vityagnuti-ukrayinskij-eksport/> (дата звернення: 20.11.2024).

- 43.Самаєва Ю. У ЄС не раді українському зерну, і це не суто ринкове питання. *Дзеркало тижня*. 2023. 8 квітня, URL: <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/u-jes-ne-radi-ukrajinskomu-zernu-i-tse-ne-suto-rinkove-pitannja>.
- 44.Самаєва Ю. Як вийшло, що у нас найдешевша пшениця у світі. *Дзеркало тижня*. 2023. 20 лютого. URL: <https://zn.ua/ukr/ariculture/jak-vijshlo-shcho-u-nas-najdeshevsha-pshenitsja-u-sviti.html> (дата звернення: 28.11.2024).
- 45.Світ перебуває на початку продовольчої кризи, або який врожай вангує NASA Harvest Україні. URL: <https://kurkul.com/spetsproekty/1338-svit-perebuvaye-na-pochatkoviy-stadiyiprodovolchoyi-krizi-yakiy-vrojaj-vanguye-nasaharvest-ukrayini> (дата звернення 18.11.2024).
- 46.Терещук А. Топ-10 країн-імпортерів української аграрної продукції під час війни. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/top10-krayinimporteriv-ukrayinskoyi-agrarnoyi-produkciyi-pid-chasviyni.html> (дата звернення: 18.11.2024).
- 47.Цимбал Л. І., Черницька Т.В. Україна у системі глобальної продовольчої безпеки: ринок зернових. Науковий вісник Одеського національного економічного університету. 2022. № 11-12. С. 123-130.
- 48.Цуркан Р. У порту Ізмаїла після нічної атаки «шахедів» згоріло 13 000 зерна – Кубраков. URL: <https://podrobnosti.ua/2479668-u-portu-zmala-pslja-nchno-ataki-zgorlo-13-000-zerna-vn-vtrativ-15-eksportnih-potuzhnostej-kubrakov.html> (дата звернення: 19.11.2024).
- 49.Черемісіна С.Г. Ринок зернових культур в Україні: аналіз сучасного стану та перспективи розвитку. *Економіка АПК*. 2021. № 2. С. 48–58.
- 50.Що за «вишки Бойка», які повернула Україна, і чому вони мають стратегічне значення в Чорному морі. URL: <https://espresso.tv/vishki-boyka-shchovidomo-pro-ustanovki-ta-ikh-strategichne-znachennya> (дата звернення: 22.11.2024).